

บทที่ 4

ข้อมูลพื้นที่ที่ศึกษา

ในการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับ "การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชาดดับเต่า จังหวัดระยอง" ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี ที่สอดคล้องกับลักษณะทางสังคมของชุมชนที่จะสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในพื้นที่

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้พิทักษ์สิทธิผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้เกี่ยวข้องทุกคน ด้วยการให้ชื่อพื้นที่ที่ศึกษาเป็นชื่อสมมุติ ส่วนผู้ให้ข้อมูลหลักใช้ตำแหน่งในการทำงาน และบทบาทในสังคมแทนชื่อ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลโดยละเอียดจากชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์ จากสิ่งต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานในชุมชนบ้านชาดดับเต่า
 - 1.1 ที่ตั้งและประวัติชุมชนบ้านชาดดับเต่า
 - 1.2 ประชากร
 - 1.2.1 เชื้อชาติ และภาษา
 - 1.2.2 ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี
 - 1.3 ระบบการปกครอง
 - 1.4 การสาธารณสุข
 - 1.5 การสาธารณสุข
 - 1.6 ลักษณะครอบครัว ความสัมพันธ์ต่อกันในชุมชนและการติดต่อกับชุมชน

อื่น ๆ

- 1.7 วิถีชีวิตในเรื่องการบริโภคในชุมชน
 - 1.8 การประกอบอาชีพและสภาพเศรษฐกิจ
 - 1.9 บริบทเกี่ยวข้องที่เป็นพหุภาคี
 - 1.9.1 องค์การภาครัฐ
 - 1.9.2 องค์การภาคเอกชน
 - 1.9.3 องค์การศาสนา
2. ข้อมูลภูมิปัญญาในชุมชนบ้านชาดดับเต่า

2.1 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพร

2.1.1.1 สมุนไพรด้านอาหาร

2.1.1.2 สมุนไพรด้านยารักษาโรค

2.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอื่นๆ

2.1.2.1 จักสาน

2.1.2.2 กะปิ

2.1.2.3 ผักตบชวา

2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เลือกศึกษา

2.3 แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรชุมชน

2.3.1 แหล่งวัตถุดิบ

2.3.1.1 ในพื้นที่ของหมู่บ้าน

2.3.1.2 ในพื้นที่ใกล้เคียง

2.3.1.2.1 เขตภูเขา

2.3.1.2.2 ในพื้นที่ราบ

2.3.2 แหล่งถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นบ้านชากดับเต่า

2.3.2.1 ในหมู่บ้าน

2.3.2.1.1 ครั้วเรือน

2.3.2.1.2 วัด

2.3.2.1.3 กิจกรรมเฉพาะกิจในหมู่บ้าน

2.3.2.1.4 ร้านขายอาหารในหมู่บ้าน

2.3.2.2 หมู่บ้านใกล้เคียง

2.3.3 บุคคลที่ทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นบ้านชากดับเต่า

2.3.3.1 กลุ่มผู้สูงอายุ

2.3.3.2 กลุ่มวัยกลางคน

2.3.3.3 กลุ่มเยาวชน

3. ข้อมูลการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

แบบดั้งเดิม

3.1 กระบวนการถ่ายทอด

3.2 กระบวนการมีส่วนร่วม

3.3 เงื่อนไขการมีส่วนร่วม

3.4 จุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหา/อุปสรรค และสิ่งสนับสนุน

4. การสร้างรูปแบบและการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ด้านสมุนไพร

ข้อมูลพื้นฐานในชุมชนบ้านชากดัดเต่า

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เป็นสิ่งสำคัญในการที่จะทำให้เราเข้าใจถึงสภาพของคนภายในกลุ่มนั้น ๆ และนำมาสู่การศึกษาถึงความเป็นมาในการดำรงชีวิตประจำวันของคนได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้จะขอล่าวถึง ที่ตั้งและประวัติของชุมชน ประชากร ซึ่งประกอบด้วย จำนวน เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ภาษา ระบบการปกครอง การสาธารณสุข โภค การสาธารณสุข ลักษณะครอบครัว ความสัมพันธ์กันในชุมชนและการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ วิถีชีวิตในเรื่องการบริโภคในชุมชน การประกอบอาชีพ สภาพเศรษฐกิจ บริบทที่เกี่ยวข้องที่เป็น พหุภาคีประกอบด้วย องค์การภาครัฐ องค์การภาคเอกชน และองค์การศาสนา

ที่ตั้งและประวัติชุมชนบ้านชากดัดเต่า

ชุมชนบ้านชากดัดเต่า เป็นชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดระยอง อยู่ท่ามกลางท้องไร่ท้องนา และห่างจากตัวอำเภอ 4 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัด 11 กิโลเมตร การเดินทางไปชุมชนนี้ ถ้าเดินทางโดยรถยนต์จากกรุงเทพฯ ก็จะต้องผ่านจังหวัดต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลแต่ละวัน ออกอีก 3 จังหวัด ในเขตใกล้ ๆ หมู่บ้านมีเทือกเขาใหญ่ น้อย เรียงราย อยู่ 5 แห่ง ห่างออกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 3 กิโลเมตร รวมเรียกเทือกเขาชื่อว่า “เทือกเขางวงช้าง”

หมู่บ้านนี้มีพื้นที่ 469 ไร่ มี 179 หลังคาเรือน มีหมู่บ้านร่วมเขตตำบลเดียวกัน อีก 9 หมู่บ้าน การดำเนินชีวิตของชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ ในท้องถิ่นถูกทำลายไปมากมาย แต่ก็ยังติดตามหาความจริงได้จากผู้สูงอายุที่สามารถถ่ายทอดข้อมูลจากภาพแห่งความทรงจำในอดีตได้ หากนับย้อนหลังกลับไป อีกประมาณ 50 ปี จากปี พ.ศ. 2545 ปราชญ์ชุมชน อายุ 82 ปี ที่ชาวบ้านนับได้เล่าประวัติของบ้านชากดัดเต่าว่า “...บ้านชากดัดเต่าเป็นหมู่บ้านที่คนทั่วไปรู้จัก และมีชื่อเรียกติดต่อกันมา ประมาณ 200 ปี ปัจจุบันชุมชนนี้ขยายใหญ่มากขึ้นตามจำนวนประชากร จึงมีการแข่งขันกันเพื่อความอยู่รอดของแต่ละชีวิตก็มีมากขึ้นด้วยสภาพทรัพยากรและวัฒนธรรมต่าง ๆ ถูกละเลย ไม่ได้รับการดูแลรักษาเท่าที่ควร ภูมิปัญญา

ท้องถิ่นมิได้รับการฟื้นฟูจึงทำให้ถูกลืมและแปรเปลี่ยนไป...” (ข้าราชการครูบ้านนาญเพศชายอายุ 82 ปี)

ประชากร
มีข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับประชากรที่สรุปเมื่อ 1 กค. 2544 ดังนี้ (รพ.1 ต.03 สถานีอนามัย ตำบลชากบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง, 2544, หน้า 1-3)

ตารางที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับประชากร บ้านชากดัดเต่า จังหวัดระยอง

กลุ่มอายุ	ชาย	หญิง	รวม
<1	2	4	6
1-4	12	24	36
5-9	26	30	56
10-14	20	23	43
15-19	29	25	54
20-24	40	25	65
25-29	43	33	76
30-34	37	40	77
35-39	40	37	77
40-44	20	30	50
45-49	19	20	39
50-54	13	27	40
55-59	14	18	32
60-64	12	21	33
65-69	20	9	29
70-74	6	10	16
75-79	6	6	12
>80	5	6	11
รวม	364	388	752

ประชากรชุมชนบ้านชากดับเต๋ามีทั้งสิ้น 752 คน แยกเป็นชาย 364 คน หญิง 388 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 156.67 คน/ตารางกิโลเมตร ในหมู่บ้านมีแหล่ง ที่ช่วยสนับสนุนสังคม คือ

- 1. โรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง
- 2. ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน/ห้องสมุดประชาชน1 แห่ง
- 3. วัด 1 แห่ง
- 4. สถานีอนามัยตั้งอยู่ในชุมชน 1 แห่ง
- 5. กลุ่มมวลชนจัดตั้ง ประกอบด้วย กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน 4 รุ่น จำนวน150 คน และกลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ 1 รุ่น จำนวน 30 คน

เชื้อชาติและภาษา

จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกปราชญ์ชุมชน เกี่ยวกับเชื้อชาติและภาษาดั้งเดิมของหมู่บ้านชากดับเต๋ ทำให้ทราบว่าประชาชนในหมู่บ้านนี้ ร้อยละ 90 เป็นคนไทยแท้ดั้งเดิม นอกนั้นเป็นคนที่ยอพยพมาจากเมืองจีน แล้วมาตั้งรกรากและมาประกอบอาชีพในชุมชนนี้ บุตรชายของคนจีนบางครอบครัวได้แต่งงานไปกับคนไทยในท้องถิ่น และเปลี่ยนนามสกุลจากการใช้แซ่ มาเป็นนามสกุลแบบไทย ๆ หรือบางครอบครัวก็ได้ยินยอมใช้นามสกุลของครอบครัวไทยฝ่ายหญิง ภาษาที่พูดในชุมชนเป็นภาษาไทยสำเนียงแปร่งไปจากสำเนียงภาษากลาง และมีภาษาเฉพาะถิ่นของตนเช่น

ชาก	หมายถึง	ป่าหรือความอุดมด้วยต้นไม้ชนิดนั้น ๆ
รำคาญ	หมายถึง	กังวล ห่วงใย
เปร้อ	หมายถึง	รสชาติแปร่งลิ้น
กะลั้งกะลั้ง	หมายถึง	คลื่นได้
กะเพ็น	หมายถึง	กระจาย เกือบจนกลาด
กะหลุก	หมายถึง	หลุมเล็ก ๆ
เสี้ยท่า	หมายถึง	เสี้ยรู้
กระเหิม	หมายถึง	เขย่า
กะแต	หมายถึง	ดัดจริต
ราก	หมายถึง	อาเจียน
เก้ง	หมายถึง	แข็งแรง
แม่คุณ	หมายถึง	ยาย
กะเคย	หมายถึง	ถ้าหากว่า

นักษัตร	หมายถึง	มากมาย
เซ็ด	หมายถึง	หมด
คนโต	หมายถึง	ผู้หลักผู้ใหญ่
ครี๊ด	หมายถึง	มากมาย เต็มไปด้วย

ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณี

วิถีชีวิตในชุมชนบ้านชากตบเต่า มักจะเกี่ยวข้องกับอย่างเหนียวแน่นกับสิ่งต่อไปนี้

1. ศาสนาพุทธ เป็นศาสนาที่ทุกคนที่นับถือ ในหมู่บ้านมีวัดที่เป็นชื่อหมู่บ้านจำนวน 1 วัด อันเป็นศูนย์รวมของชุมชน อีกทั้งยังเป็นสถานที่ที่ใช้สำหรับประชุมชาวบ้าน ทุกวันสำคัญทางศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่จะร่วมกันไปทำบุญที่วัด

2. ด้านความเชื่อที่สืบทอดกันมา มักเกี่ยวข้องกับผีลางเทวดา พระภูมิเจ้าที่ คล้าย ๆ กับชุมชนของคนไทยทั่ว ๆ ไป เช่น การทำบุญกลางทุ่งหรือการทำบุญข้าวใหม่หรือการทำบุญข้าวหลาม ซึ่งคนในหมู่บ้านจะเรียกและเข้าใจกันดีทั้งสามชื่อ การทำบุญให้ผู้ล่วงลับในวันสงกรานต์ การแห่นางแมว การไหว้เจ้าที่และผู้ล่วงลับ

การทำบุญกลางทุ่ง เป็นการทำบุญกันในเดือนมกราคมของทุกปี เพราะเดือนนี้เป็นช่วงของเดือนที่เพิ่งเสร็จฤดูการเก็บเกี่ยวข้าวใหม่เสร็จสิ้น จึงมีการรวมกลุ่มกันของประชาชนในหมู่บ้าน เพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โสภา ขอบคุณเทวดา แม่ส่วนกุศลให้ผีลางและเจ้ากรรมนายเวร โดยมีกำหนดในการทำบุญ 3 วัน ทุกเช้าจะทำบุญเลี้ยงพระ ซึ่งพิธีใหญ่จะทำในเช้าวันที่ 3 ของการทำบุญ คือ การทำบุญถวายภัตตาหารเช้า การนำผลผลิตเล็ก ๆ น้อย ๆ จากข้าวใหม่มา รวมกัน เช่น ข้าวสาร ข้าวหลามจากข้าวเหนียว ในเช้าวันเดียวกันนั้นจะมีการแบ่งอาหารคาวหวาน พร้อมเงินเหรียญเล็ก ๆ น้อย ๆ ลงในทางาบหมากที่เตรียมไว้ หลังจากเสร็จพิธีก็จะให้เด็ก ๆ ลากไปวางไว้ในป่าละเมาะ หรือทางสามแพร่งใกล้ ๆ เพื่อเป็นการบอกผีลางเทวดา ให้มารับอาหารที่อุดมสมบูรณ์จากหมู่บ้าน และให้ผีลางเทวดาได้ช่วยกันพิทักษ์การประกอบอาชีพของชุมชนต่อไป หลังจากเสร็จพิธีต่าง ๆ หมดแล้วชาวบ้านก็จะนำสิ่งของทั้งหมดถวายวัดต่อไป

การไหว้เจ้าที่และผู้ล่วงลับ มักจะมีการปฏิบัติในเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ซึ่งจากการบอกเล่าของผู้สูงอายุในครอบครัวว่า เป็นการแสดงการขอบคุณเทวดาและเจ้าที่ ที่ทำให้มีผลผลิตจากการทำมาหากินได้ดี แล้วยังมีการขอพรพิเศษต่อไปอีกว่า ขอให้มีการทำมาหากินได้คล่อง มีผลผลิตเพิ่มพูนมากขึ้น ซึ่งผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “..ปีหนึ่งก็ไหว้ขอบคุณท่านเสียทีหนึ่ง ท่านจะได้ให้เราทำมาหาได้คล่อง ๆ ลูกไม้จะได้ตก ๆ..”(หญิงอายุ 75 ปี)

การทำบุญให้ผู้ล่วงลับในวันสงกรานต์ ได้มีการปฏิบัติติดต่อกันมาเฉพาะบางครอบครัวที่เก็บกระดูกของญาติผู้ล่วงลับรวมกันไว้ในโกฏที่วัด เมื่อถึงวันสงกรานต์ตอนเช้าญาติ ๆ ต่างนำอาหารคาวหวานมาจุดธูปเซ่นไหว้เพื่อแสดงความกตัญญูและรำลึกถึงกัน โดยมีการนิมนต์พระมาสวดมนต์ให้ผู้ล่วงลับที่หน้าโกฏด้วย ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “วันนี้รวมญาติก็เลยจัดเป็นประเพณีกันทั้งหมู่บ้าน จะได้มาไหว้ปู่ย่าตายายกัน ไม่เงินเด็ก ๆ ไม่รู้จักกันหรือกว่าใครเป็นใคร แล้วก็ได้อาเจอนคนโน้นคนนี้บ้าง สอนเด็ก ๆ ไปในตัวว่า คนไหนสำคัญนะ” (หญิงอายุ 59 ปี)

การแห่นางแมว เป็นความเชื่อของไทยโบราณ ที่หมู่บ้านชนบทหลายแห่งในประเทศไทยได้ยึดถือปฏิบัติกัน เมื่อประสบกับภัยแล้งจากธรรมชาติ ชาวบ้านจะมีการรวมตัวกันเพื่อทำพิธีด้วยการจับแมวตัวเมีย (มักจะเป็นแมวสีดำ) เอาไปใส่ในกรงขัง แล้วทำการแห่ ไปตามถนนในหมู่บ้าน ในขบวนจะมีการท่องคาถา ทำพิธี และร้องรำทำเพลง ขณะเดียวกันก็มีการสาดน้ำแมวที่ใส่ไว้ในกรง จะทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์รับรู้ ส่งผลถึงฝนต้องตกมาตามที่มีมนุษย์ร้องขอ จากการสัมภาษณ์ผู้แทนนางแมวกว่าว่า “ฝนแล้งก็ต้องว่ากันหน่อย ไม่เงินเทวดาไม่รู้จักกันหรือหนว เราชาวบ้านก็เดือดร้อนกันไปเกิด แมวดำนี่อาถรรพณ์นะ” (ชายอายุ 55 ปี)

3. วัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พบว่า ในงานกุศลใด ๆ ที่จัดในบ้านเจ้าภาพ ผู้ที่มาช่วยงาน ถ้าเป็นคนดั้งเดิมในท้องถิ่น มักจะนำข้าวสารและเงินเล็กน้อยมาร่วมช่วยงาน เพราะการนำข้าวสารมานั้นถือว่าเป็นการช่วยเจ้าภาพ เนื่องจากเจ้าภาพจะต้องหุงหาอาหารเลี้ยงแขกที่มาในงาน นอกจากนี้สิ่งที่ช่วยเจ้าภาพได้อีกประการหนึ่งก็คือ การนำดอกไม้ ธูปเทียนมาจากบ้าน เพื่อให้เจ้าภาพของงานได้ถวายพระ โดยไม่ต้องไปเสียเงินและเสียเวลาในการซื้อหา ขณะเดียวกันได้บุญจากพลัศัรธาด้วย ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “บ้านเราเนี่ยดีอย่าง...ช่วยกันคนละนิดละหน่อย เจ้าภาพไม่ต้องลงเงินมาก เพราะงานทุกงานมันต้องกินต้องใช้ทั้งนั้น คนที่นี้เขากินกันทั้งวัน สมัยก่อนเราทำนาทำสวนกันทั้งนั้น ถือว่าเอาของมาช่วยก็ตีเป็นเงินได้มาก” (หญิงอายุ 74 ปี)

สำหรับการแต่งงานในยุคนี้ไม่เน้นการอยู่ร่วมชายคาเดียวกับครอบครัวเดิม มักจะมีการแยกออกไปสร้างครอบครัวใหม่ในพื้นที่ที่เป็นมรดกของพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือบางครอบครัวก็เก็บหอมรอมริบจนสามารถสร้างบ้านได้ แต่มีการสังสรรค์กันในครอบครัว หรือกลุ่มญาติ พี่น้องบ้าง ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “ยุคนี้แล้วเราต้องรู้จักช่วยตัวเองให้มากที่สุด เพราะพ่อแม่ก็สมบัติน้อยลง มัวรอกันก็ลำบาก เพราะขายกันซะเหลือนิดเดียว แต่ก็ปลูกในที่ใกล้ ๆ นั้นแหละที่น้อยหน่อยก็ยังดี เพราะยังไ้ ๆ พอมีลูกก็ต้องอาศัยคนแก่ช่วยดูบ้างอยู่แล้ว แล้วก็ได้ไปดูคนแก่ด้วยว่า

เป็นยังงัยกันบ้าง อย่างน้อยเขาก็เลี้ยงเรามาดี เผลอ ๆ ได้ถ่ายทอดวิชาดี ๆ ให้ลูกหลานอีกด้วย” (ชายอายุ 32 ปี)

4. ประเพณี สำหรับประเพณีที่ชุมชนบ้านชากดับเต่ายึดถือปฏิบัติติดต่อกันมา เกิดจากชาวบ้านจะยึดเอาวันสำคัญ ๆ ของชาติ และความนิยมของคนไทยทั่วไปมาปฏิบัติ แต่มีกิจกรรมพิเศษที่ชุมชนยอมรับและปฏิบัติติดต่อกันมา คือ การทำบุญผ้าป่าสัทิศ เป็นประเพณีหนึ่งที่ ชุมชนทุกหมู่บ้านในตำบล ได้ร่วมกันจัดทำผ้าป่าไปถวายวัดในวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ของชุมชน ซึ่งทางชุมชนยึดถือเป็นประเพณีสืบเนื่องกันมา ซึ่งผู้นำชุมชนกับคณะกรรมการเฉพาะกิจได้ร่วมกันจัดกิจกรรมขึ้น โดยช่วงเช้าจะทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ที่วัด ก่อนพระทรายจากนั้นถึงเที่ยงวันจะมีพิธีแห่ผ้าป่าจากทุกหมู่บ้านไปที่วัด ในช่วงบ่ายจะมีพิธีสงฆ์น้ำพระ และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ ในช่วงกลางคืนจะมีงานรื่นเริงเพื่อฉลองสงกรานต์ ซึ่งประชาชนจะนำบุตรหลานมาสนุกสนานกันที่วัด ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “วันนี้เราเต็มทีกันเลย เพราะบ้านเราได้ร่วมมือร่วมใจกันนาน ๆ ครั้ง ไม่งั้นก็ตัวใครตัวมัน เวลาทำบุญคนในบ้านชอบไปที่อื่น แต่วันนี้ทุกคนมาร่วมกันที่วัด มีอะไรก็จัดกันมา วัดก็ได้เงินไปบำรุงวัดพอสมควร สนุกดี เด็ก ๆ ก็ได้เห็นสิ่งเหล่านี้ และจะได้นำไปยึดถือกันต่อ”(ชายอายุ 54 ปี)

ระบบการปกครอง

จากการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลสำคัญในหมู่บ้าน รวมทั้งข้าราชการปกครองของอำเภอ พบว่า ปัจจุบันหมู่บ้านนี้มีการปกครองและบริหารท้องถิ่นตามนโยบายของรัฐเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ผู้ที่มีอำนาจในการบริหารจัดการเกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรงประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 4 คน (ประกอบด้วยฝ่ายปกครอง 2 คน และฝ่ายรักษาความสงบ 2 คน) และ อบต. 2 คน มีการบริหารท้องถิ่นโดยมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นสถานที่ทำการอำนวยความสะดวก มีประธานกรรมการบริหารและกรรมการบริหารองค์การบริหารเป็นฝ่ายนโยบาย และเจ้าหน้าที่ประจำองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้นำนโยบายไปขยายสู่การปฏิบัติ ผู้ใหญ่บ้านของตำบลนี้ได้เข้ามาบริหารหมู่บ้านโดยผ่านการเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2544 ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้รับนโยบายการดำเนินงานในชุมชนมาจาก คณะกรรมการบริหารส่วนตำบล แล้วมากระจายสู่ประชาชน มีการตั้งคณะกรรมการการดำเนินงานเป็นกลุ่ม ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม อสม. (อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน) ในแต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้ากลุ่มและคณะกรรมการดำเนินงานเอง ซึ่งจะมีศูนย์สาธิตการตลาดของหมู่บ้านเป็นที่พบปะกัน สังสรรค์แลกเปลี่ยนข้อมูลกัน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในหมู่บ้านจะมีการประชุมประจำเดือนกันเดือนละครั้งในวันที่ 10 ของทุกเดือน เวลา 19.00 น. ฉะนั้น เมื่อมีปัญหาระดับชุมชน ประชาชนในหมู่บ้านก็จะร่วมกันแก้ปัญหาเอง แต่หากมีปัญหาที่ต้องแก้ไขระดับนโยบาย ก็จะมี

การเสนอผ่านผู้ใหญ่บ้าน หรือ อบต. สำหรับการเลือกตั้งทั้งระดับหมู่บ้านและระดับประเทศ ประชาชนให้ความสนใจ และให้ความร่วมมือไปเลือกตั้งดีมาก คือ ร่วมทำการเลือกตั้งประมาณ ร้อยละ 70 พบว่าผู้ที่ไม่ได้มาเลือกตั้งนั้น มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้าน แต่ตัวต้องไปทำงาน หรือไปศึกษา ที่อื่น

การสาธารณสุขโรค

ระบบสาธารณสุขโรคในหมู่บ้าน เป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันกับสิ่งสาธารณสุขของ ตำบลคือ

1. การคมนาคมของชุมชนส่วนมากสะดวกสบายเพราะมีถนนลาดยาง และลาดซีเมน แต่มีบางส่วนยังเป็นถนนดินลูกรัง ทำให้ประชาชนในเขตนั้นไม่สะดวกในการเดินทาง โดยเฉพาะ ในระยะฤดูฝน
2. การโทรคมนาคมของชุมชน มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่ศูนย์สาธารณสุข ตลาดของหมู่บ้าน
3. มีไฟฟ้าใช้ครบทุกหลังคาเรือน
4. มีแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่มีสภาพแวดล้อมเป็นภูเขาอันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แต่ ขณะนี้ป่าถูกบุกรุกจากบุคคลหลายกลุ่ม จึงทำให้แหล่งน้ำลดลงมาก แหล่งน้ำที่สร้างขึ้นใหม่ อาศัย แหล่งน้ำรวมของตำบล สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพทางการเกษตรคือ บ่อน้ำตื้น 1 แห่ง บ่อโยก 1 แห่ง และสระน้ำ 1 แห่ง

การสาธารณสุข

การสาธารณสุขในชุมชนบ้านชาดดับเต่านั้น ขณะนี้ทางภาครัฐได้มีการรณรงค์ให้ ประชาชนทั่วประเทศได้รับการดูแลด้านสุขภาพอย่างเท่าเทียมกัน โดยมีการให้บริการ 30 บาท รักษาทุกโรคแก่ทุกคนในชุมชน โดยมีสถานให้บริการด้านสุขภาพในชุมชนคือสถานีอนามัยประจำ ตำบล ซึ่งตั้งห่างจากหมู่บ้านชาดดับเต่า 2 กิโลเมตร และมีโรงพยาบาลประจำอำเภอ ห่างจากหมู่บ้าน 4 กิโลเมตร แต่เนื่องจากปัจจุบันการคมนาคมสะดวก และคนมีความรู้จากสื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับการสาธารณสุขมากขึ้น ดังนั้นจึงขึ้นกับการตัดสินใจของบุคคลที่ต้องการรับบริการสุขภาพที่ใด ซึ่ง การดำเนินงานด้านการช่วยส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค ตามนโยบายของกระทรวงสาธารณสุขจะดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยปฏิบัติร่วมกับ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

ลักษณะครอบครัว ความสัมพันธ์ต่อกันในชุมชน และการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ

จากการออกสำรวจพื้นที่ ประกอบกับการศึกษาจากแผนที่และเอกสารขององค์การบริหารส่วนตำบล (ตำบลชาดบก, 2543) ครอบครัวในชุมชนบ้านชาดดับเต่า เป็นครอบครัวแบบ

ชนบท ที่อาศัยอยู่ในหลังคาเรือนที่ปลูกอยู่ห่างกันประมาณหลังคาเรือนละ 300-500 เมตร ตามอาณาเขตของการครอบครองที่ดิน แต่ละหลังคาเรือนที่บริเวณใกล้ ๆ กัน มักจะเป็นญาติพี่น้อง ที่บรรพบุรุษได้แบ่งที่ดินมรดกให้ การไปมาหาสู่กันจึงเป็นไปอย่างง่าย ๆ อบอุ่น มีการช่วยเหลือกันแบบญาติ และทั่วถึงกันทั้งหมู่บ้านอย่างไว้วางใจกัน แต่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจนทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกละเลยไป ซึ่งจากการบอกเล่าของปราชญ์ชุมชนในหมู่บ้าน กล่าวว่า "ก่อนนั้น คนบ้านเราก็เหมือนเป็นที่พึ่งกันหมด หัวบ้าน ท้ายบ้าน ช่วยกันแก้ปัญหา ได้ดีกว่าสมัยนี้ ... เดิมนั้นมีคนละเรื่องไปแล้ว เสียหายของดี ๆ หายหมด เด็ก ๆ ไม่รู้จักที่มาของข้าวในนาปลาในน้ำกันแล้ว...."(ชายอายุ 82 ปี)

จากการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พบว่าปัจจุบัน ที่ดินได้ถูกเปลี่ยนการครอบครองจากคนในท้องถิ่น ไปเป็นของคนต่างถิ่นและคนเมืองมากขึ้นประมาณร้อยละ 10 การดูแลซึ่งกันและกันได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาด้านโครงสร้างทางกายภาพ จากนักการเมืองท้องถิ่นหลายยุคหลายสมัย ที่มีความเชื่อต่อ ๆ กันมาว่าการพัฒนาที่ชัดเจนต้องเกิดจากถนนหนทางที่ดี มีไฟฟ้าใช้ จึงจะทำให้ความเจริญอื่น ๆ ตามมา ครอบครัวส่วนมากในชุมชนจะเป็นคนในท้องถิ่น หรือคนบ้านใกล้เคียงที่แต่งงานกันแบบ อาวาทมงคล(ฝ่ายหญิงต้องไปอยู่บ้านฝ่ายชาย) จึงมีการใช้ชีวิตร่วมกันในลักษณะครอบครัวขยาย แต่หลังจากปี พ.ศ. 2430 ที่ระบบอุตสาหกรรมเข้ามามีอิทธิพล ทำให้มีคนทำงานนอกบ้านและทิ้งถิ่นฐานมากขึ้น มีคน ต่างถิ่น ต่างภาษา ต่างวัฒนธรรม เข้ามาในชุมชนมากขึ้นซึ่งข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมีว่า "บ้านเราเปลี่ยนไปมากหลังปีพ.ศ 2530 เพราะพ่อสมัยแรก รวยกันหลายคน แต่ก็เสียตรงที่อุตสาหกรรม ทำเสียพ่อแม่พี่น้องแยกย้ายกันไปคนละทิศละทาง เด็กหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็หางานทำในโรงงานกัน เลยไม่ค่อยได้เข้าครัวกันเหมือนสมัยรุ่นพ่อแม่หรอก หาสองอ้อย ๆ ยากเสียแล้ว" (สนทนากลุ่ม)

ด้านการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ เกิดจากชุมชนมีการคมนาคมสะดวก เทคโนโลยีทางด้านอุปกรณ์และเครื่องมือสื่อสารเพิ่มขึ้นเร็วมาก เพราะในหมู่บ้านมีโทรศัพท์สาธารณะติดตั้งให้ใช้งานได้อยู่ที่ศูนย์สาธารณสุขตลาด 1 ที่ ประมาณร้อยละ 50 มีการติดตั้งโทรศัพท์ขององค์การโทรศัพท์ประมาณร้อยละ 60 มีโทรศัพท์เคลื่อนที่ และทุกหลังคาเรือนมีทั้งวิทยุและโทรทัศน์ จึงทำให้การติดต่อสื่อสารเป็นไปโดยสะดวกและทั่วถึง ดังนั้นเมื่อมีกิจกรรมใด ๆ ในหมู่บ้าน ชาวสารก็จะถึงกันได้อย่างครบถ้วนและรวดเร็ว แต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเสริม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และอนุรักษ์ภูมิปัญญาของชุมชน ยังไม่มีเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ และบุคคลที่เป็นหลัก เข้ามาร่วมปลูกจิตสำนึกแก่ประชาชนได้ และประชาชนยังคิดว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่หรือของคนในภาครัฐเท่านั้น ดังคำให้สัมภาษณ์ที่ว่า "เราต้องรอปลัดเขาก่อน ว่าจะให้ทำอะไร เดียวจะผิด

ได้นะ แต่เขาก็ไม่ค่อยได้มา จะมาก็ตอนที่รัฐบาลจะเอาผลงาน พวกเราก็หิวบั้นเหมือนกัน เขาให้เราทำอะไรก็ทำ ๆ ไป มาแล้วก็หายไปนานเลย...ที่รู้บ้างก็เพราะดูโทรทัศน์เอา แต่เขาเป็นข้าราชการ เราก็ต้องเชื่อเขา " (ชายอายุ 58 ปี)

วิถีชีวิตในเรื่องการบริโภคในชุมชน

จากการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในชุมชน ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคในชุมชนบ้านชาดทับเต่าว่า แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะก่อนปี พ.ศ. 2530 จากคำบอกเล่าของปราชญ์ชุมชนว่า "ประชาชนส่วนมากในชุมชนบ้านชาดทับเต่า ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือทำนาประมาณร้อยละ 80 ทำสวนทำไร่ร้อยละ 15 รับราชการ ร้อยละ 3 รับจ้างร้อยละ 1 และค้าขายร้อยละ 1 ชาวนาจะเก็บข้าวส่วนหนึ่งไว้บริโภค ส่วนที่เหลือก็นำไปขาย และเก็บบางส่วนไว้เพาะปลูกในช่วงปีต่อไป บริเวณพื้นดินรอบ ๆ บ้านจะปลูกพืชผักสมุนไพรนา ๆ ชนิด สำหรับนำมาปรุงเป็นอาหาร รับประทานกันภายในครอบครัว อาหารที่ปรุงจึงเป็นอาหารที่ปรุงจากภูมิปัญญาของตนเอง และมักประกอบด้วยสมุนไพรเสมอ แต่มีสมุนไพรชนิดหนึ่งที่ชุมชนนี้นิยมนำมาปรุงเป็นอาหารโดยทำเป็นผักใส่ในแกง จนถึงว่าเป็นรสชาติเอกลักษณ์ นั่นก็คือ สมุนไพรกะทือ" (ชายอายุ 82 ปี) ซึ่งผู้ปรุงอาหารมักจะนำมาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในอาหารรสเผ็ดจัดของหมู่บ้านนี้ จากการให้คำสัมภาษณ์ของแม่บ้านผู้สูงอายุซึ่งเป็นครูภูมิปัญญารายหนึ่งกล่าวว่า "คนบ้านเรานะปลูกกะทือกันทั้งนั้น เพราะเวลาจะเอามากินกันจะได้ง่าย...บ้านอื่นดูเหมือนเขาไม่ค่อยมีแกงกะทือกันเท่าไร คนจะกินแกงกะทือดั้งเดิมต้องมาที่นี่..ส่วนมากกินแล้วก็ติดใจ และบอกว่าแปลกดี แต่คนบ้านเราก็ไม่ได้ทำกันบ่อยหรอก เพราะกินมาก ๆ ก็เบื่อ นอกจากมีแขกต่างบ้านมากก็ทำกินกันเสียทีหนึ่ง...ส่วนมากฉันจะสอนให้เด็ก ๆ ทำอาหารจากให้เริ่มเข้ามาช่วยในครัวก่อน อยู่นี่ ๆ มันก็เป็นไปเอง" (หญิงอายุ 65 ปี)

ระยะหลังปี พ.ศ. 2530 เป็นระยะที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาดำเนินการในจังหวัดระยองมากขึ้น วิธีการดำเนินชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป คนในชุมชนออกไปทำงานนอกพื้นที่มากขึ้น มีการซื้ออาหารสำเร็จรูปจากภายนอกมารับประทาน บางครั้งก็จะรับประทานอาหารก่อนกลับบ้าน การดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลกระทบให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมเกี่ยวกับการประกอบอาหารเพื่อรับประทานภายในครอบครัวลดลงมาก ผู้ที่เป็นเจ้าของร้านขายอาหารในชุมชนได้ให้สัมภาษณ์ว่า "...ฉันเห็นว่าอาหารบ้านเรารสชาติดีและแปลกแบบบ้านนอกที่คนในเมืองหากินไม่ได้ และก็กลัวจะสูญหายหมด ไม่มีใครสืบทอด ก็เลยเอามาทำเป็นจุดขายเสียเลย ...ก็ขายได้ดี มีคนสั่งมากเสียด้วยซี" (หญิงอายุ 48 ปี)

การประกอบอาชีพและสภาพทางเศรษฐกิจ

ในอดีตชุมชนนี้ได้ชื่อว่ายากจนที่สุดในจังหวัด เพราะอาศัยธรรมชาติเป็นผู้กำหนดการดำเนินชีวิต มีการทำนาเป็นอาชีพหลัก และบริโภคอาหารที่ปลูกไว้ในบริเวณบ้าน โดยไม่ต้องซื้อ จนกระทั่งเมื่อปีพ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ได้มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาดำเนินกิจการในหลายพื้นที่ของจังหวัด ประชาชนในชุมชนบ้านชากดัดเต่าจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตมาก เช่น ที่ดินเริ่มมีการเปลี่ยนเจ้าของ คนหนุ่มสาวต่างออกไปทำงานโรงงาน ส่วนบุคคลที่อยู่ในพื้นที่ทุกกลุ่มต่างตื่นตัวปรับวิถีการทำมาหากินใหม่ เป็นการปรับปรุงที่ดินที่มีอยู่มาปลูกพืชเกษตรเศรษฐกิจเพื่อนำไปป้อนโรงงาน เช่นปลูกสับปะรด มะพร้าว วานหางจรเข้ เงาะ ทุเรียน มังคุด ขางพารา กล้วยน้ำว้า แตงโม และทำสวนทำไร่เท่าที่พื้นที่จะอำนวย ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ทางภาครัฐได้นำนโยบายต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในชุมชน ขณะนั้นภาวะเศรษฐกิจมีการหมุนเวียนรวดเร็วมาก การกู้เงินรัฐบาลออกมาทำธุรกิจของแต่ละครอบครัวแผ่ขยายไปเกือบทุกหลังคาเรือน รายได้ก็กลับคืนสู่ชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ชุมชนมีการพัฒนา ถนน แหล่งน้ำ และที่สาธารณะ แต่ปัญหาที่แฝงอยู่คือชาวบ้านได้ทำมาหากินโดยใช้ระบบเงินกู้ ครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2540 ระบบเศรษฐกิจของชาติพบภาวะวิกฤติ โรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งถูกปิดไป ผลไม้ในสวนของชาวบ้านขายได้น้อย สภาพเศรษฐกิจของชุมชนจึงมีปัญหาเกิดภาวะเป็นหนี้สิน ซึ่ง ผู้ใหญ่บ้านได้ให้สัมภาษณ์ว่า "พอโรงงานเจ๊ง คนก็ตกงานมาก แต่หลายครอบครัวก็ยังปลูกสับปะรดอยู่ เพื่อขายให้โรงงานที่ยังเปิดทำการเป็นระยะ ๆ ราคาผลผลิตจึงขึ้นลงตามที่โรงงานกำหนด บางครั้งถูกมาก เหลือทิ้งน่าเสียดาย" (ชายอายุ 38 ปี) ต่อมาชาวบ้านจึงเริ่มคิดการทำแปรรูปผลไม้ในหมู่บ้าน เพื่อเพิ่มมูลค่าของอาหาร และเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชน แต่ก็ยังขาดการชี้แนะจากหน่วยงานภาครัฐอย่างเป็นทางการ

ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา 50 หลังคาเรือน ทำไร่ 100 หลังคาเรือน ทำสวน 80 หลังคาเรือน เลี้ยงสัตว์ 2 หลังคาเรือน รับจ้าง 100 หลังคาเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลชากบก, 2543) (หลังคาเรือนกับอาชีพตามหลังคาเรือนไม่ตรงกัน เพราะบางหลังคาเรือนประกอบอาชีพหลัก 2 ประการ คือ ทั้งทำนา และทำไร่สลับกัน และบางหลังคาเรือน ได้แบ่งส่วนของเนื้อที่ ทำไร่และทำสวนเป็นอย่างละครึ่ง) ซึ่งวิธีการในการจัดการสร้างงานเกิดจากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดินที่ครอบครอง โดยครอบครัวใดที่มีพื้นที่เป็นท้องนา การประกอบอาชีพ ก็จะใช้ที่ท้องนาเป็นหลักในการสร้างเศรษฐกิจหมุนเวียนตามฤดูกาล คือ เดือนมิถุนายนถึงเดือนมกราคม จะใช้ท้องนาทำนาปลูกข้าว โดยจะแบ่งข้าวออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 จะเก็บไว้รับประทานเองในครอบครัว ส่วนที่ 2 นำออกขาย และส่วนที่ 3 เก็บไว้เพาะปลูกในปีถัด

ไป เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ก็จะปรับท้องถิ่นเพื่อปลูกผักหรือแตงโม เพื่อนำออกขาย เป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ ครอบครัวอีกทางหนึ่ง ส่วนครอบครัวที่ประกอบอาชีพทำไร่ จะใช้พื้นที่ลุ่มในการปลูกพืชไร่ สำหรับพืชไร่ที่ปลูกมากคือ สับปะรด มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ข้าวโพด ซึ่งให้ผลผลิตปีละครั้ง นอกจากนั้นยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น พริก ข่า ตะไคร้ กระเพรา โหระพา เป็นต้น สำหรับครอบครัวที่ประกอบอาชีพทำสวน จะใช้พื้นที่ลุ่มใกล้แหล่งน้ำ หรือขุดบ่อไว้ในสวน พืชที่ปลูกได้แก่ ยางพารา เงาะ ทุเรียน ลางสาด มังคุด กระท้อน มะพร้าว สละ เป็นต้น จะให้ผลผลิตตามฤดูกาล นอกจากนี้ยังมีครอบครัวที่ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ คือ เลี้ยง หมู 1 หลังคาเรือน และเลี้ยงไก่กับนกกระจอกเทศ 1 หลังคาเรือน ในการจำหน่ายผลผลิตทุกชนิดของชุมชน พ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้กำหนดราคา ยังไม่มีการรวมกลุ่มอาชีพ จึงเกิดการแข่งขันกันเองทั้งในกลุ่มพื้นที่และแข่งขันกับชุมชนอื่น ๆ

บริบทที่เกี่ยวข้องที่เป็นพหุภาคี

ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ได้รับความร่วมมือในการพัฒนาจากองค์กรต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้ง องค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชน และองค์กรศาสนา แต่ก็เป็นกรดำเนินการตามที่รัฐมนตรีมีนโยบาย บุคคลที่เป็นตัวแทนภาครัฐยังคงดำเนินงานในระบบเดิม คือนำคำสั่งจาก หน่วยงานระดับบนมาบอก แต่ประชาชนยังไม่สามารถดำเนินการได้เองทั้งหมด ดังนั้นการดำเนินงานให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่ดี จึงยังไม่มีกรดำเนินการที่ชัดเจน ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “ตั้งแต่ไหนแต่ไร ก็เห็นเขาทำกันมาอย่างนี้ ชาวบ้านชินกันเสียแล้ว แต่ถ้าใครจะมาพัฒนาบ้านเราจริงจังก็คงต้องคิดดูก่อนว่าเพราะอะไร เพราะยังไม่เคยเห็นมีใครเขามาทำกัน” (ชายอายุ 44 ปี)

องค์กรภาครัฐ

องค์กรภาครัฐที่เป็นแกนสำคัญได้แก่

1. องค์กรการบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นองค์กรหลักในชุมชน ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชน และประสานความร่วมมือต่าง ๆ กับองค์กรทั้งภายในและภายนอกชุมชน
2. โรงเรียนในตำบล มีทั้งหมด 4 โรงเรียน มีทั้งชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยเฉพาะโรงเรียนวัดซากดัดเต่า ซึ่งตั้งอยู่ในวัด ซึ่งนอกจากจะเป็นสถานศึกษาของเยาวชนในชุมชนแล้ว ยังเป็นองค์กรที่สำคัญที่เป็นเสมือนศูนย์กลางในการพัฒนาทางการศึกษา และเป็นสถานที่ซึ่งประชาชน ใช้เป็นแหล่งในการพัฒนาสาธารณประโยชน์ของชุมชน
3. พัฒนาชุมชน เป็นตัวแทนระดับตำบลจากองค์กรภาครัฐที่มาจากภายนอกชุมชน ซึ่งทำหน้าที่ในการนำนโยบายหลักด้านการประกอบอาชีพมาพัฒนาชุมชนร่วมกับองค์กรอื่น ๆ ที่

มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยง และทำการถ่ายทอดด้านนวัตกรรมต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพโดยตรง

4. อำเภอ ทำหน้าที่เป็นผู้นำนโยบายหลักระดับประเทศมาสู่ชุมชน โดยผ่านผู้รับผิดชอบคือปลัดอำเภอ ซึ่งจะเข้ามาทำหน้าที่ในการชี้แนะแนวทางในการพัฒนาต่าง ๆ

5. การศึกษาออกโรงเรียน เป็นองค์กรที่ร่วมประสานงานการพัฒนางานอาชีพ โดยจัดหาวิทยากร หรือครูผู้สอนอาชีพตามที่ชุมชนเสนอ และมีการบริหารจัดการการพัฒนาโดยชุมชน เป็นผู้กำหนดแบบมีส่วนร่วม

6. สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลเป็นองค์กรหนึ่งที่ ร่วมประสานประโยชน์ ในการพัฒนาอาชีพ

7. สำนักงานเกษตรอำเภอ เป็นองค์กรที่ช่วยพัฒนางานด้านเกษตรกรรม ทั้งการเลี้ยงสัตว์ การใช้อาหารสัตว์ การเพาะปลูก การไถพรวน และการแปรรูปอาหาร รวมทั้งการเสนอแหล่งเงินทุนสนับสนุนอาชีพทางการเกษตรของชุมชน

8. สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด เป็นองค์กรที่ช่วยเสริมสร้าง และสนับสนุนการพัฒนาอาชีพทั้งด้านการจัดหาวิทยากรไปให้การแนะนำในชุมชน การฝึกอบรมของส่วนกลาง การเสนอแหล่งเงินทุนเพื่อสนับสนุนการพัฒนาอาชีพทางอุตสาหกรรม

9. สำนักงานสาธารณสุข เป็นองค์กรที่ช่วยควบคุมดูแลคุณภาพผลผลิตที่เป็นอาหารและการสาธารณสุข โดยที่ช่วยป้องกันการเกิดอันตรายต่อสุขภาพโดยรวม

10. สถาบันทางการเงิน เป็นองค์กรที่จัดโครงการสนับสนุนเงินทุนเกี่ยวกับเงินกู้ที่เสียดอกเบี้ยราคาถูกเพื่อสร้างอาชีพของประชาชน

ทุกองค์กรที่กล่าวมาแล้ว เป็นองค์กรที่เน้นเรื่องการประกอบอาชีพเป็นหลัก ซึ่งถ้าเกี่ยวข้องกับงานนโยบาย จะเป็นหน้าที่ของหน่วยงานต้องนำข้อมูลออกไปเผยแพร่แก่ประชาชน ส่วนเรื่องการปฏิบัติกิจกรรมด้านการประกอบอาชีพ ประชาชนจะเป็นผู้เข้าไปติดต่อองค์กรนั้นเอง

องค์กรภาคเอกชน

องค์กรภาคเอกชน ที่ให้การสนับสนุนแก่ชุมชนนี้ ได้แก่

1. ห้างร้าน และบริษัทต่าง ๆ เป็นองค์กรที่ช่วยสร้างประโยชน์ร่วมกันกับชุมชนในเชิงพาณิชย์ ทำให้ชุมชนมีความกระตือรือร้นต่อการพัฒนาอาชีพ ที่สอดคล้องกับงานของแต่ละห้างร้าน บริษัท

2. สื่อมวลชน เป็นองค์กรที่เข้ามาช่วยประชาสัมพันธ์งาน ของชุมชน โดยสื่อต่าง ๆ ตั้งแต่หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต

องค์กรศาสนา

องค์กรศาสนา ที่ให้การสนับสนุนชุมชนนี้คือ

1. วัดในตำบลนี้ มีทั้งหมด 4 วัดด้วยกัน วัด เป็นองค์กรหลักของชุมชนในการมารวมกัน โดยเฉพาะวัดซากดัดเต่า เป็นวัดที่ประชาชนในชุมชนบ้านซากดัดเต่าได้ใช้ปฏิบัติศาสนกิจนอกจากนี้วัดซากดัดเต่ายังเป็นแหล่งสาธารณประโยชน์ของหน่วยงาน และกลุ่มบุคคลต่าง ๆ เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน(อสม.) ได้ใช้ศาลาเอนกประสงค์ของวัดเป็นที่จัดกิจกรรม ใช้เป็นที่ดำเนินการประชุม เพื่อการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ ยังเป็นที่ตั้งของโรงเรียนวัดซากดัดเต่า

2. วัดในจังหวัดเดียวกัน มีทั้งหมด 229 วัด ทุกวัดมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนากับชุมชน พระผู้บริหารวัดกล่าวว่า "ที่วัดนี้มีงานทำบุญประเพณีสำคัญก็เต็มจะเป็นผ้าป่าเทียนพรรษา ซึ่งทุกวัดในจังหวัดได้เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ แต่ขณะเดียวกันกลุ่มท้าววาลทั้งในท้องถิ่น และที่ใกล้เคียง ก็มารวมกันที่วัดด้วย พวกแม่ครัวของชุมชนจึงต้องเข้ามาทำหน้าที่ หุงหาอาหารทานกัน เพื่อเลี้ยงพระและเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน เห็นว่าปีนี้เขาทำแกงหมูกะทือด้วยนะ" (พระครูเลขาณการอำเภอยาย 48 ปี)

มีหลายองค์กรที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนบ้านซากดัดเต่า อย่างมากมาย และขณะเดียวกัน ประชาชนในชุมชนต่างก็ได้ออกมาร่วมปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ โดยมีการแบ่งงานกันปฏิบัติอย่างชัดเจน ซึ่งในการจัดกิจกรรมที่ต้องมีประชาชนร่วมกิจกรรมมาก ๆ ได้มีการจัดกิจกรรมร่วมกันทั้งจากประชาชนทุกกลุ่ม วัด และโรงเรียน ซึ่งจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมพบว่าอาหารหลักที่ชุมชนนำมาบริการผู้มาร่วมงาน จะต้องมียำพริกกะปิ แกงหมูใส่กะทือ แกงไก่ใส่หน่อสับปะรดอ่อน ผลไม้ตามฤดูกาลในชุมชน

ดังนั้นเพื่อการดำรงไว้ได้อย่างมีคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้วิจัยจึงได้ทำการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรเพื่อการบริโภค ในชุมชนบ้านซากดัดเต่า รวมทั้งหาแนวทางในการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพร ของชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

ข้อมูลภูมิปัญญาในชุมชนบ้านซากดัดเต่า

นับแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจจนปัจจุบัน ภาวะเศรษฐกิจของประเทศยังคงซบเซาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ประชาชนในชุมชนบ้านซากดัดเต่า ต้องหันกลับมาทบทวนบทบาท และแสวงหา

จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคกันใหม่ และเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2544 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ ให้รณรงค์และเชิญชวนประชาชนให้ซื้อสินค้าไทยเป็นของขวัญให้แก่กันในวันปีใหม่ โดยเลือกซื้อสินค้าจากภูมิปัญญาไทย และผลักดันให้ "ปี 2545 เป็นปีรณรงค์ให้ใช้สินค้าและบริการไทย" เพื่อกระตุ้นการบริโภคสินค้าและบริการในประเทศให้มากขึ้น เป็นการขยายตลาดภายในประเทศ และลดการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ อีกทั้งยังเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชน อีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งการดำเนินการพัฒนาภูมิปัญญานั้นจะต้องมีการสืบสานกันมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นข้อมูลส่วนมากในกระบวนการที่เกิดการถ่ายทอดสืบสานภูมิปัญญานี้จะต้องได้จากการบอกเล่าของผู้ที่เคยประสบและสัมผัสกับภูมิปัญญานั้น

สำหรับชุมชนบ้านชากดับเต่า มีบุคคลที่ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรเพื่อการบริโภคได้หลายคน ซึ่งส่วนมากจะเป็นผู้ที่คลุกคลีกับการช่วยงานชุมชน เป็นผู้นำชุมชน ชอบการปรุงอาหารเองในครัว และมักอาสาออกช่วยเพื่อนบ้านหรือตามที่ได้รับ การร้องขอ ซึ่งบุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญามักมีอายุตั้งแต่ 33 ปีขึ้นไป และบุคคลผู้เรียนรู้ หรือผู้ที่สนใจที่จะเข้าร่วมรับการถ่ายทอดอาจจะโดยตั้งใจหรือจากการขอความร่วมมือจากเจ้าของภูมิปัญญา มักมีอายุหลากหลาย ตั้งแต่วัยก่อนเรียนจนถึงวัยผู้ใหญ่ ซึ่งรวมทั้งหมด 59 คนด้วยกัน

จากกลุ่มบุคคลดังกล่าว ผู้วิจัยได้ติดตามทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พร้อมทั้งร่วมสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมกับตัวบุคคลที่เป็นผู้นำและบุคคลเป้าหมายในกิจกรรมที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้เข้าไปเกี่ยวข้อง ด้วยการขออนุญาตเป็นผู้ติดตามร่วมสังสรรค์ พูดคุย กับกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ด้วย

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเภทของภูมิปัญญาที่พบในชุมชนบ้านชากดับเต่า ที่ปรากฏเด่นชัดคือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพร ซึ่งแบ่งออกเป็น

1.1 สมุนไพรด้านอาหาร เป็นสมุนไพรที่ชาวบ้านปลูกไว้ในพื้นที่ของตน ทั้งในรูปแบบของพืชสวน พืชไร่เพื่อเป็นอาชีพสร้างเศรษฐกิจ เช่น สับปะรด กัลลวย และผลไม้อื่น ๆ ซึ่งบางครั้งผลผลิตที่ได้มาก็มีมากจนเกิดความต้องการของตลาดจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการแปรรูป เพื่อเพิ่มมูลค่าแก่ผลผลิตนั้น โดยแปรรูปเป็นอาหารตากแห้ง กวน หรือทำเป็นน้ำผลไม้สด ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งของสมุนไพรคือพืชผักสวนครัวก็จะทำการปลูกไว้เพื่อรับประทานในครัวเรือนของตน เช่น พริก ไข่ ตะไคร้ กระเพรา โหระพา กระชาย แต่ที่มีแปลกออกไปจากหมู่บ้านอื่น ๆ คือ หมู่บ้านนี้จะปลูก "สมุนไพรกะทือ" เกือบทุกหลังคาเรือน และปลูกไว้เพื่อนำมาประกอบอาหารเท่านั้น (มีภาพประกอบในภาคผนวก ก)

1.2 สมุนไพรด้านยารักษาโรค เป็นสมุนไพรที่ชาวบ้านบางครอบครัวปลูกไว้เพื่อนำมาปรุงเป็นยาสด เช่น ว่านหางจระเข้ ฟ้าทลายใจ ซึ่งในหมู่บ้านมีหมอพื้นบ้านแผนโบราณ เป็นผู้สมยาต่าง ๆ ตามที่ประชาชนต้องการ ซึ่งตัวยาที่ได้ หมอพื้นบ้านกล่าวว่า “ส่วนหนึ่งได้จากตอนเด็ก ๆ อายุประมาณ 5 ขวบ ได้ฝันว่ามีหลวงพ่อกำลังมรณภาพไปแล้วมาบอกยาที่ใช้รักษาโรค และลองให้การรักษาตามที่ฝัน” (ชายอายุ 42 ปี) และพบว่าคนที่เข้ามาขอความช่วยเหลือก็ต่างมีอาการดีขึ้น ดังนั้นจึงได้ให้การรักษาคนที่มีความทุกข์ และเจ็บป่วย ครั้นเห็นว่าตนเองมีความสามารถทางนี้ จึงได้เรียนเพิ่มเติมจากหมอพื้นบ้านหลายคนเท่าที่ ตนเองพอติดตามได้ เช่น หมอสมุนไพรจากประเทศมา เมื่อโตขึ้นคนในหมู่บ้านต่างยอมรับว่าเป็นหมอพื้นบ้านที่มีความสามารถในการผสมยาสมุนไพรทาแก้เคล็ดขัดยอก แก้ไฟไหม้ แก้ลัดนิ้วถนัด และเป็นหมอที่ทำพิธีทางศาสนาพรหมณ์ได้ด้วย ในแต่ละครั้งที่มีการประกอบพิธีของหมอพื้นบ้านนี้ จะมีการนำสมุนไพรมาประกอบการกิน ทา พ่น ด้วยเสมอ

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอื่น ๆ

2.1 จักสาน เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งของท้องถิ่นบ้านชาดดับเต่า ที่ชุมชนสามารถนำวัตถุดิบในพื้นที่เช่นไม้ไผ่ หวาย ก้านมะพร้าว มาประกอบการทำจักสาน เช่น สุ่มไก่ จะลอม ตะแกรง ตะกร้า กระดัง และสิ่งประดิษฐ์อื่น ๆ เท่าที่จะทำได้ ขณะนี้มีการรวมตัวของกลุ่มบุคคลในชุมชนที่มีความสนใจในงานจักสาน จนได้ทำการเสนอโครงการเข้ารับการระดมทุนจากรัฐบาลเป็น 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ และมีการประชุมกลุ่มกันอย่างต่อเนื่องเพื่อเตรียมการสร้างงานดังภาพที่ 8 (จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม) (มีภาพประกอบในภาคผนวก ก)

2.2 การทำกะปิจากตัวเคย เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่นำเอาทรัพยากรธรรมชาติจากทะเลมาทำเป็นกะปิ ซึ่งพบว่าการทำกะปิในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 40 ของครัวเรือนในชุมชน แต่เป็นการทำเพื่อเก็บกะปิไว้บริโภคเอง ลักษณะพอมีพอกกินหรือเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ได้ทำเป็นอาชีพเสริมทางเศรษฐกิจ เพราะกะปิในจังหวัดนี้หาง่ายเนื่องจากเป็นแหล่งที่มีเคยจากทะเลมาก และเป็นจังหวัดที่ทำการกะปิออกจำหน่ายมากที่สุดจังหวัดหนึ่ง แต่เมื่อมีพอลือจึงจำหน่ายให้คนอื่น ๆ ที่สั่งมา ดังนั้น กะปิของชาวบ้านในชุมชนนี้จึงทำกันปริมาณน้อย ปีต่อปี โดยมีผู้นำตัวกุ้งเคยมาจำหน่ายถึงในชุมชน (มีภาพประกอบในภาคผนวก ก) วิธีการทำดังภาพที่ 8

2.3 การทำน้ำผลไม้ เป็นการแปรรูปผลไม้ที่มีจำนวนมากและราคาถูก ชาวบ้านจึงได้รวมกลุ่มกันทำน้ำผลไม้เพื่อเพิ่มมูลค่าของสิ่งมีมากตามฤดูกาล (มีภาพประกอบในภาคผนวก ก)

2.4 การทำผักดอง เป็นภูมิปัญญาที่พบเห็นอยู่ทั่วไปเกือบทุกครัวเรือน นับว่าเป็นการถนอมอาหารที่ปฏิบัติได้ง่ายใช้วัตถุดิบที่ได้จากพืชผักสวนครัวในพื้นที่ เช่น ผักกาดเขียว กะเพร

อ่อน จึงอ่อน รวมทั้งผักที่ขึ้นเองโดยไม่ได้ปลูก เช่น ผักเสี้ยน ผักกุ่ม สายตึง และจากที่ซื้อมาราคา ถูกได้ปริมาณมาก ๆ ที่ไม่ได้ปลูกเองในพื้นที่ของ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เลือกศึกษา

จะเห็นว่าชุมชนบ้านรากดัดเต่ามีทั้งทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบ และทรัพยากรบุคคล ที่ เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พบว่ามี ผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างที่สร้างจากทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งในหมู่บ้าน เช่น การทำจักสานจากไม้ไผ่ การแปรรูปอาหารจากผลไม้ การประกอบอาหารพื้นบ้าน และการทำ กระป๋องจากตัวเคยที่นำมาจากท้องทะเลในจังหวัด แต่ที่เด่นชัดจนเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน คือการ ประกอบอาหารพื้นบ้านด้วยสมุนไพรกะทือ ดังนั้นจึงมีกลุ่มนำร่องในชุมชน เลือกที่จะเป็นกลุ่ม สร้างผลิตภัณฑ์ทั้งอาหารสมุนไพรกะทือ กลุ่มผลิตภัณฑ์จักสานจากไม้ไผ่ และกลุ่มผลิตภัณฑ์แปรรูปอาหารจากผลไม้ ส่วนการทำกระป๋องจากตัวเคยที่นำมาจากท้องทะเลในจังหวัดนั้น ยังไม่มีการ รวมกลุ่ม แต่ร้อยละ 40 ของครัวเรือนในชุมชน ได้ทำกะปิไว้บริโภคเองมาเป็นเวลามากกว่า 60 ปี

หลังจากที่มีการรวมกลุ่มนำร่องในแต่ละงานแล้ว ผู้วิจัยและชุมชน ได้ร่วมกันพิจารณา เลือกกิจกรรมที่จะนำมาสร้างสรรคประโยชน์ให้เกิดเป็นข้อสรุปที่เป็นรูปธรรมในรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เน้นการพัฒนาจากทรัพยากรของ ชุมชน ทางกลุ่มนำร่องได้ร่วมประสานงานเสนอโครงการผ่านการพิจารณาของประชาคมตำบลใน วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2545 มติประชาคมลงความเห็นว่า กลุ่มที่นำร่องเกี่ยวกับการประกอบอาหาร สมุนไพร และกลุ่มผลไม้แปรรูป ควรสร้างงานแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือนเพราะลงทุนในการเริ่ม ดำเนินการน้อยคือไม่เกิน 1 แสนบาท กลุ่มสามารถระดมทุนเองได้ในระยะแรก ส่วนกลุ่มจักสานมี การลงทุนสูงมากคือประมาณ 600,000 บาท จึงเสนอให้เป็น 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ ที่ทางรัฐเป็น ผู้สนับสนุนด้านเงินทุนส่วนใหญ่ สำหรับการดำเนินการ จากนั้นผู้วิจัย ผู้นำชุมชน และกลุ่มนำร่อง ได้พิจารณาร่วมกันว่า จะนำกลุ่มนำร่องด้านใด มาศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนใน กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งการวิเคราะห์หาความเหมาะสมได้ดำเนินการเปรียบเทียบดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 การวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างผลิตภัณฑ์ทางเศรษฐกิจ

กิจกรรม	แหล่งทรัพยากร	แหล่งสนับสนุน	แหล่งภูมิปัญญา
อาหาร สมุนไพร	มีวัตถุดิบในชุมชน ที่หา ง่ายตลอดปี	ได้รับการสนับสนุนจาก 1. องค์การบริหารส่วนตำบล 2. พัฒนาการเรื่องการพัฒนา และ ส่งเสริมอาชีพ 3. ผู้นำชุมชน 4. ทุนสนับสนุนจากภาครัฐและ องค์กรด้านการเงิน	-มีครูภูมิปัญญาในชุมชน
ผลไม้แปรรูป	มีวัตถุดิบตามฤดูกาล ในชุมชน หมุนเวียนกัน มีเว้นช่วงในหน้าแล้ง 4 เดือน	องค์การอุตสาหกรรมสนับสนุน การบริการข้อมูล เกี่ยวกับ แหล่งเงินทุน การตลาด	-วิทยากรการพัฒนาวัตถุดิบ
จักสาน	มีวัตถุดิบในชุมชน และ พื้นที่ใกล้เคียง เพียงพอ ทั้งปี	1. องค์การบริหารส่วนตำบล 2. พัฒนาการเรื่องการพัฒนา และ ส่งเสริมอาชีพ 3. ผู้นำชุมชน 4. ทุนสนับสนุนจากภาครัฐและ องค์กรด้านการเงิน	-มีครูภูมิปัญญาในชุมชน -หน่วยงานภาครัฐและเอกชน สนับสนุนวิทยากร

จากการพิจารณาในภาพรวม มติของชุมชนและกลุ่มนาร่อง เสนอให้ผลิตภัณฑ์อาหารสมุนไพรเป็นผลิตภัณฑ์หลักสำหรับการศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมุนไพรที่ชุมชนร่วมวิเคราะห์และเลือกมาสร้างผลิตภัณฑ์คือ “สมุนไพรกะทือ” เนื่องจากเป็นสมุนไพรเอกลักษณ์ของชุมชน หาง่าย การสร้างผลผลิตลงทุนน้อย และสามารถส่งเสริมให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้ให้ชุมชนได้ เพราะไม่มีคู่แข่งทางการตลาด สำหรับผลผลิตที่เกิดจากการรวมกลุ่มนาร่องของชุมชนอีก 2 ชนิด คือกลุ่มจักสาน และกลุ่มผลไม้แปรรูปนั้น ทางชุมชนได้ลงมติว่าเป็นกระบวนการที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเกี่ยวข้องกับผลผลิตอาหารสมุนไพรที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนบ้านชาดตบเต่า ซึ่งเป็นแหล่งที่หาวัตถุดิบสมุนไพรกะทือได้ง่าย

แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรชุมชน

แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรชุมชน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาที่นำวัตถุดิบที่มีอยู่ในพื้นที่มาสร้างผลผลิต ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องศึกษาถึง แหล่งที่มา แหล่งที่ทำการถ่ายทอด และบุคคลที่ทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

แหล่งวัตถุดิบ

ทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบทางสมุนไพร มีที่มาจากแหล่งใหญ่ ๆ 2 แหล่งด้วยกันคือ

1. ในพื้นที่ของหมู่บ้าน เป็นพื้นที่ราบทั้งหมด ซึ่งในพื้นที่ของทุกครัวเรือนที่มีภูมิปัญญาอยู่ในชุมชนบ้านชาดดับเต่า จะปลูกพืชผักสวนครัวที่เป็นสมุนไพรอยู่คิดเป็นร้อยละ 100 และพบว่าปลูกสมุนไพรกระทือร้อยละ 80 ซึ่งเป็นพันธุ์กระทือที่ชาวบ้านเรียกว่า “กระทือหยวก” มีเหง้า เนื้อขาว ละเอียด รสปร่าอ่อน เผ็ดน้อย อันส่งผลให้แต่ละครอบครัวได้รับอาหารสดได้สารอาหารที่ช่วยส่งเสริมสุขภาพและประหยัด

2. ในพื้นที่ใกล้เคียง เป็นพื้นที่ในตำบลเดียวกัน และตำบลใกล้เคียงในอำเภอเดียวกัน ซึ่งพบว่าการปลูกสมุนไพรกระทือในพื้นที่ของครัวเรือนร้อยละ 80 แต่พื้นที่ในตำบลที่เป็นแหล่งที่พบสมุนไพรกระทือมีลักษณะของพื้นที่เป็น 2 ลักษณะด้วยกันคือ

2.1 พื้นที่เขตภูเขา เป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับเขตสงวน แต่ภาครัฐได้ออกใบอนุญาตเพื่อให้ชาวบ้านครอบครองทำการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ซึ่งในพื้นที่เหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดของสมุนไพรกระทือ ที่มีเหง้า เนื้อหยาบ รสปร่าเข้ม เผ็ด ชาวบ้านเรียกกระทือชนิดนี้ว่า “กระทือป่า” ส่วนกระทือที่ชาวบ้านปลูกในเขตพื้นที่ของครัวเรือน เป็นพันธุ์ “กระทือหยวก”

2.2 เขตพื้นที่ราบ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านครอบครองใน 2 ลักษณะคือปลูกเป็นที่พักอาศัยแล้วมีบริเวณสำหรับปลูกพืชยืนต้นบางชนิด และพืชสวนครัว ซึ่งพบว่ากระทือนำมาปลูกในพื้นที่จะปลูกพันธุ์ “กระทือหยวก”

แหล่งถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นบ้านชาดดับเต่า

การถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นบ้านชาดดับเต่า ได้ดำเนินควบคู่มากับวิถีชีวิต และมีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคม แต่ด้านการประกอบอาหารนั้น ชาวบ้านที่มีพื้นเพเดิมในชุมชนจะยังคงประกอบอาหารรับประทานเอง โดยอาหารที่ปรุงขึ้นนั้น มักนำเครื่องปรุงมาจากวัตถุดิบที่มีในพื้นที่ ดังนั้นจึงมีรสชาติเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งเกิดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา แม้บางครั้งจะต้องซื้ออาหารปรุงเสร็จมาจากนอกบ้าน ก็มักจะซื้ออาหารพื้นบ้านรสชาติดั้งเดิม ดังนั้นในชุมชนนี้จึงได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

1. แหล่งถ่ายทอดในหมู่บ้าน เป็นแหล่งที่เกิดกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ที่เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตของชุมชน ในลักษณะของการอยู่ร่วมกัน แต่มิได้ขยายผลให้เกิดรายได้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ จากการศึกษาพบว่าแหล่งที่ทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาหารในชุมชนคือ

1.1 ครัวเรือน เป็นสถานที่ ที่ชาวบ้านต้องอาศัยและดำเนินชีวิตอยู่แล้ว ดังนั้นในทุกวันที่ทำการปรุงอาหารเพื่อรับประทานในครอบครัว ถ้าในบ้านใดมีเด็ก ๆ หรือมีผู้ที่สามารถถูกเรียกเข้าไปร่วมเตรียมส่วนประกอบของอาหารก่อนปรุงได้ ก็จะเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในครัวเรือนนั้น ๆ และ เกิดกระบวนการถ่ายทอดและกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน แต่กระบวนการดังกล่าว ขั้นตอนต่าง ๆ ของการเรียนรู้ยังไม่ถูกนำมาจัดระบบให้เป็นรูปแบบของกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้อย่างชัดเจน ดังนั้นการเกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาในครัวเรือนนั้นเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องมาจากวิถีชีวิต

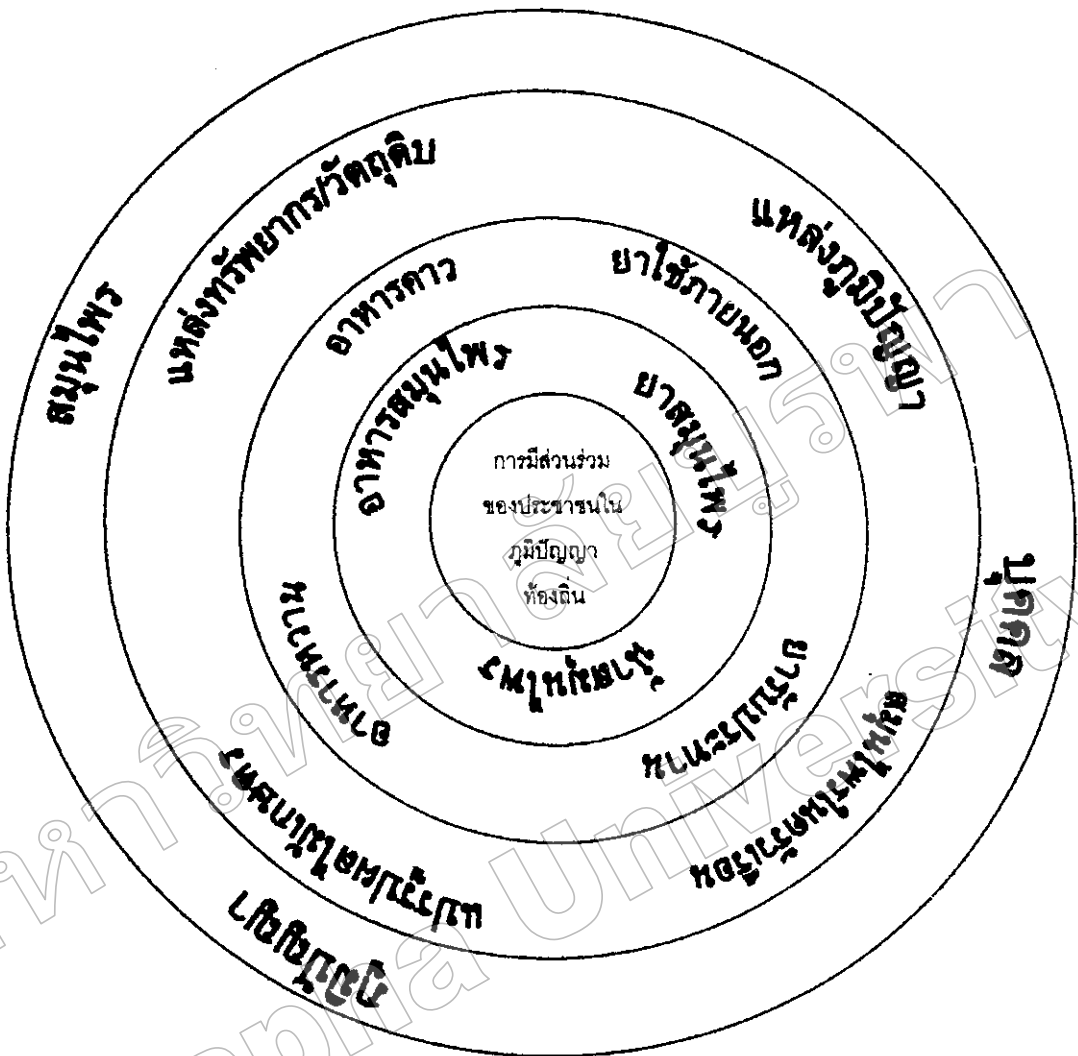
1.2 วัด เป็นสถานที่ที่รวมชุมชนมากที่สุดในหมู่บ้าน เพราะเป็นสถานที่สาธารณะที่ทุกคนยอมรับว่าชาวบ้านสามารถเข้าไปขอใช้สถานที่ เพื่อประกอบกิจกรรมสร้างสรรค์ ทั้งในรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังนั้นวัดจึงเป็นสถานที่ที่ประสงค์ ที่ชาวบ้านได้รวมกันเพื่อพบปะ สร้างประโยชน์จากหลายกลุ่มบุคคล และกิจกรรมที่สำคัญที่วัดมักจะปฏิบัติเพื่อให้ญาติโยม ได้มีความสะดวกต่อการปฏิบัติกิจกรรมก็คือการมีอาหารเลี้ยงคนที่มาปฏิบัติกิจกรรม ดังนั้นถ้ามีอาหารจากญาติโยมนำมาทำบุญมากพอก็ใช้อาหารที่นำมาถวายพระแล้วท่านให้กลับมาเป็นทานแก่ญาติโยมได้เลี้ยงดูกันเพื่อปฏิบัติกิจกรรมเฉพาะกิจต่อ แต่ถ้าอาหารที่นำมาถวายพระไม่พอ และมีศาสนิกชนจากสถานที่หลากหลาย ก็จะมีการแจ้งให้หัวหน้างานครัวของวัด ซึ่งเป็นชาวบ้านที่ทุกคนในชุมชนยอมรับได้เข้ามาช่วยประกอบอาหาร ซึ่งหัวหน้าแม่ครัวมักจะหาทีมมาช่วยงานในครัวเท่าที่จะหาได้ บางครั้งก็จะได้อาสาสมัครมาร่วมงานบุญนี้ด้วย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ มีตั้งแต่อายุ 7 ปี ถึง 75 ปี ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเกิดขึ้นได้จากธรรมชาติของการรวมกลุ่ม สำหรับการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาหารที่วัดมักมีการกำหนดให้มี "แกงกะทือ" อยู่ด้วยเสมอ

1.3 กิจกรรมเฉพาะกิจในหมู่บ้าน เป็นกิจกรรมที่ทุกคนในชุมชนยอมรับว่า ถ้าบ้านใดจัดงานขึ้น ชาวบ้านในหมู่บ้านและบ้านใกล้เคียงจะต่างเข้าร่วมงาน และเข้าทำหน้าที่ช่วยเหลือตามที่ตนเองถนัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับงานครัว จะมีผู้ที่สันักงานอาหารและจัดเก็บล้างเข้าช่วยเหลืออย่างดี จนกระทั่งเสร็จงาน ซึ่งในการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานต่าง ๆ นั้น เป็นส่วนส่งเสริมที่สำคัญในการเกิดกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

1.4 ร้านขายอาหารในหมู่บ้าน มีด้วยกัน 2 แห่ง เป็นสถานที่ ที่ได้นำจุดแข็งทางด้านอาหารประจำท้องถิ่นมาเป็นจุดขาย เจ้าของร้าน และ แม่ครัวเป็นหญิงที่มีภูมิปัญญาอยู่ในพื้นที่บ้านชาดดับเต่า ได้ให้ข้อมูลที่ตรงกันว่า “เป็นคนชอบทำอาหาร และได้รับการสอนจากคนในครอบครัว ทั้งยายและแม่ เห็นคนอื่นที่มาเที่ยวบ้านเราที่ไร้มักขอกินแกงใส่กะทือ และเมื่อมีงานในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นที่วัดหรือที่ใด ๆ ก็ตาม อาหารรสชาติพิเศษคือแกงกะทือ ซึ่งที่อื่นไม่มีทำเหมือนบ้านเรา ดังนั้นจึงได้นำมาเป็นอาหารขึ้นเมนูพิเศษ ...อาหารในร้านบางครั้งก็ปรุงเอง บางครั้งก็ต้องระดมคนมาช่วยหลายคน เพราะมีแขกมาก เด็ก ๆ ที่มาช่วย เขาก็เป็นไปเอง...ซึ่งเด็กรุ่นหลัง ๆ ไม่ค่อยรู้จักกะทือกันแล้ว แต่พอมาชิมอาหารที่นี่ก็กลับมาสั่งซ้ำอีก และพาเพื่อนมาด้วย” (หญิงอายุ 48 ปี)

2. แหล่งถ่ายทอดจากหมู่บ้านใกล้เคียง หมู่บ้านใกล้เคียง เป็นหมู่บ้านในตำบลเดียวกัน นับว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการปรุงอาหารจากสมุนไพรกะทือ และมีกระบวนการถ่ายทอดสู่บุคคลอื่น ๆ ในลักษณะคล้ายคลึงกัน เนื่องจากเกือบทุกครัวเรือนมีการปลูกสมุนไพรกะทือไว้ ดังนั้นในพื้นที่นี้ จะเป็นแหล่งที่สามารถมีการส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

จึงสรุปออกมาเป็นภาพรวมเกี่ยวกับข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรได้ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 แผนภูมิการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

จะเห็นว่าแหล่งที่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรนั้น ในชุมชนบ้านชากดับเต่า และหมู่บ้านใกล้เคียงจะมีการดำเนินการคล้ายคลึงกัน ดังนั้นวิธีการที่ถ่ายทอดจึงมักเกิดจากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันด้วย

บุคคลที่ทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นบ้านชากดับเต่า

การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ย่อมมีบุคคลที่เป็นทรัพยากรสำคัญของท้องถิ่นนั้นเป็นผู้ทำการถ่ายทอดสู่ลูกหลานและคนอื่น ๆ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่าก็เช่นกัน มีการถ่ายทอดจากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ สืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง

จากการสัมภาษณ์พบว่า การใส่สมุนไพรมาประกอบอาหารนั้น วัตถุประสงค์แรกของการใส่สมุนไพรกะทือก็คือการดับกลิ่นคาวของอาหาร แต่สิ่งที่ได้เพิ่มขึ้นคือ สี รสชาติ และผลทางยาที่ช่วยขับลมลดการท้องอืด โดยเฉพาะสมุนไพรกะทือ ได้ชื่อว่ามีรสชาติเป็นเอกลักษณ์ ของหมู่บ้านชากดับเต่า โดยผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากบุคคล 3 กลุ่ม ซึ่งเป็นบุคคลที่มีภูมิลำเนาในพื้นที่ที่ศึกษาคือ

กลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มแม่บ้านที่มีอายุ ตั้งแต่ 55 ปีขึ้นไป กลุ่มแม่บ้าน 4 คน คือนางสมศรี ไพรสงวน (นามสมมุติ) อายุ 70 ปี นางวิมล แสงสว่าง (นามสมมุติ) อายุ 65 ปี นางสีนวล ขวนชื่น (นามสมมุติ) อายุ 64 ปี และนาง ใจ นามดี (นามสมมุติ) อายุ 63 ปี ทุกคนกล่าวถึงภาพรวมของการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดวิธีปรุงอาหารในหมู่บ้านชากดับเต่านี้ว่า “เกิดจากวิธีการเรียนรู้ด้วยการคลุกคลีกับผู้ทำอาหารในครัว เพราะมีความชอบเป็นทุนเดิม..ซึ่งคนที่ทำอาหารเก่งจะได้รับการยอมรับว่าเป็นแม่บ้านแม่เรือน สำหรับสมุนไพรที่นำมาใส่ในแกง จนเป็นรสชาติเอกลักษณ์ของชุมชนนี้คือ สมุนไพรกะทือ เพื่อเพิ่มรสชาติ เสริมกลิ่น และลดความคาวของเนื้อสัตว์ ลดอาการท้องอืดท้องเฟ้อเป็นอย่างดี...สำหรับสมุนไพรต่าง ๆ นั้นหาได้ไม่ยากเพราะมีอยู่ในทุกครัวเรือน ...ผู้ที่สอนเก่ง ๆ ก็คือ แม่บ้านรุ่นเก่า ๆ ทุกคน เพราะแกงเป็นกันทุกบ้าน แต่ไม่ได้สอนใครเป็นเรื่องเป็นราว ถ้าเป็นงานส่วนรวม หัวหน้าแม่ครัวจะเป็นคนบอกวิธีทำตามลำดับ...แต่ที่สำคัญเด็ก ๆ รุ่นหลังพอเราไม่อยู่ชอบแอบใส่สูตร จริง ๆ แล้วเราเน้นฝีมือและรสชาติสมุนไพรมากกว่าที่ต้องพึ่งสูตร....การสืบทอดกับมาของการทำกับข้าวก็เป็นมาอย่างนี้ตลอด แต่เดี๋ยวนี้คนสนใจน้อยลง เพราะซื้ออาหารนอกบ้านง่าย แต่ก็ทำงานช่วยกันจริงจังในงานส่วนรวมในหมู่บ้าน ซึ่งไม่เคยขาดหรอก พอถึงเวลามันก็รู้กันเองว่าใครจะต้องทำอะไร”(หญิง 4 คน)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มแม่บ้านที่มีอายุระหว่าง 20 ปี ถึง 54 ปี เป็นแม่บ้าน 5 คน คือ นางรัตนสมสุข (นามสมมุติ) อายุ 33 ปี นางจำปา สามสี (นามสมมุติ) อายุ 44 ปี และนาง มะลิ แสงสี (นามสมมุติ) อายุ 44 ปี นางจันทร์สา วิภา (นามสมมุติ) อายุ 45 ปี นางวิสา ดวงเดือนฉาย (นามสมมุติ) อายุ 45 ปี แต่ละคนพูดได้สอดคล้องกันว่า “การเรียนรู้เรื่องการประกอบอาหารนั้นเกิดขึ้นอย่างไม่รู้ตัว แต่ก็มาจากความสนใจ ความชอบในการทำครัว อยากเป็นแม่ครัว แรก ๆ ก็เป็นผู้เข้าไปช่วยเตรียมของ ตามที่แม่ครัวใหญ่บอก ต่อมาก็ได้รับการมอบหมายให้เป็นผู้ปรุงอาหารเอง โดยแม่ครัวใหญ่จะเป็นผู้ชิม แต่ต่อมาก็สามารถปรุงรสชาติได้คงที่...แต่เด็กที่จะเป็นคนทำอาหารได้ มักจะเป็นผู้ที่สอแวชอบ และเข้ามาคลุกคลีช่วยเหลือ โดยไม่ต้องร้องขอ อีกอย่างหนึ่งพอแต่งงานก็เป็นไปเอง เพราะต้องทำครัวได้ คนในชุมชนจะสอนกันเองตามธรรมชาติ คนที่อื่นไม่มีอาหารรสชาติแบบเราหรอก...” (หญิง 5 คน)

กลุ่มที่ 3 กลุ่มเยาวชนผู้ที่เป็นนักเรียน นักศึกษา อายุไม่เกิน 20 ปี เป็นกลุ่มเยาวชน 4 คน คือ เด็กหญิง ดารา นามทอง (นามสมมุติ) อายุ 12 ปี เด็กหญิงนาพร กรกฎ (นามสมมุติ) อายุ 14 ปี นาย พรเทพ รวมความ (นามสมมุติ) อายุ 15 ปี นายขวัญประชา ดำแดง (นามสมมุติ) อายุ 16 ปี ผู้ให้สัมภาษณ์คนแรก กล่าวว่า “แม่ไม่เคยบังคับให้เข้าครัว...เพราะแม่ทำงานโรงงาน บางครั้งพอเลยต้องทำอาหารเอง แต่ถ้าโตขึ้นก็อยากทำอาหารเอง..เรื่องสมุนไพร ยังไม่เข้าใจนัก ว่ามีความสำคัญอย่างไร ไม่เห็นมีใครในหมู่บ้านพูดถึงเลย...” คนที่สองกล่าวว่า “แม่ชอบทำกับข้าวเอง เพราะปลอดภัยจากสารพิษ ส่วนพ่อจะเป็นคนชิม..กะทือนะกินเป็นบางครั้ง รสชาติแปลก ๆ ส่งกลิ่นคล้ายยาหม้อ... ชอบทำอาหารเหมือนกัน แต่ถ้าต้องทำอาหารสมุนไพร คงต้องเรียนเป็นพิเศษ...น่ามีการสอนทำอาหารที่โรงเรียนด้วย” ผู้ให้สัมภาษณ์สองคนหลัง ให้ข้อมูลที่ตรงกันว่า “ผู้หญิงมีหน้าที่ทำอาหาร แต่ก็เคยช่วยแม่เตรียมของในครัวเพื่อปรุงอาหาร ถ้าเป็นไปได้ อยากให้มีการสอนวิธีทำอาหารในโรงเรียนบ้าง เพราะเห็นพ่อครัวที่มีช่องทางโทรทัศน์ ส่วนมากเป็นชาย..สำหรับอาหารที่ปรุงด้วยกะทือ มีคนกินกันมาก พวกผู้ชายบอกว่าทำให้มีแรง และคนที่ทำอาหารเก่ง ๆ ตามร้านอาหารต่าง ๆ จะเห็นว่าเป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ความจริงถ้าเป็นคนทำอาหารได้ดี เพราะเงินดีน่าจะเอาอาหารที่บ้านเราไปใช้ในโรงแรมบ้าง เพราะคนที่มากินส่วนมากเขาจะติดใจ” (นักเรียน นักศึกษา 4 คน)

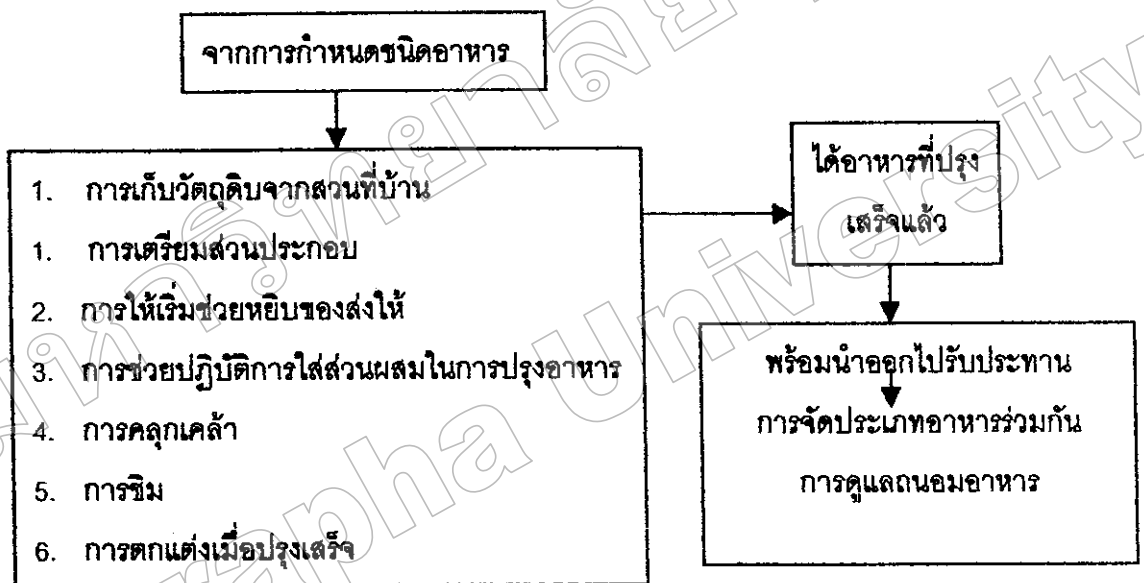
จะเห็นได้ว่าบุคคลที่มีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรกะทือนั้นก็คือบุคคลในครอบครัวเอง และกระบวนการถ่ายทอดก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น

ข้อมูลการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าไปดำเนินการศึกษาและร่วมวางแผนทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น แบบดั้งเดิม เพื่อนำมาวิเคราะห์หาแนวทางในการเลือกและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นตามลำดับดังนี้

1. กระบวนการถ่ายทอด ในการดำเนินชีวิตของทุกคนจะได้รับการดูแลจากบุคคลในครอบครัวเป็นอันดับแรก ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อให้สามารถมีชีวิตรอยู่ได้จึงถูกถ่ายทอดออกมาสู่บุคคลในครอบครัวตามลำดับของการเจริญเติบโตในรูปแบบที่เป็นธรรมชาติ และเมื่อมีโอกาสนี้ให้ผู้เติบโตมาในครอบครัวมีโอกาสร่วมกิจกรรมในการประกอบอาชีพ การหุงหาอาหาร และกิจกรรมอื่น ๆ บุคคลในครอบครัวที่ทำหน้าที่ในแต่ละส่วนก็จะเป็นผู้ดำเนินการถ่ายทอดให้เกิดการรับรู้ จนถึงให้มี

การปฏิบัติร่วมด้วย ดังเช่นในเรื่องของการประกอบอาหาร ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญ กิจกรรมหนึ่งของทุกครอบครัว ที่ส่วนมากผู้ทำหน้าที่ในการประกอบอาหารมักจะเป็นผู้หญิง และ บางครอบครัวก็เป็นบุคคลที่ไม่ได้ออกไปทำงานใช้แรงงานนอกบ้าน จะทำหน้าที่ปรุงอาหารให้ทุกคนในครอบครัว ซึ่งผู้ที่อยู่ในบ้านก็จะทำหน้าที่ดูแลเลี้ยงดูบุตรหลานในบ้านด้วย ดังนั้นเมื่อมีกิจกรรมการประกอบอาหาร ผู้ประกอบอาหารจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะปรุงอาหารอะไร หรือ ประกอบอาหารตามที่บุคคลที่จะรับประทานอาหารในครอบครัวขอมา ต่อมาผู้ปรุงอาหารก็จะเป็นผู้ตัดสินใจอีกขั้นหนึ่งว่าจะลงมือประกอบอาหารเมื่อไรพร้อมทั้งเป็นผู้ตัดสินใจว่าบุคคลในครอบครัวจะเข้ามามีส่วนได้รับการถ่ายทอดอย่างไร บุตรหลานในครอบครัวนั้นจึงมักเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดกิจกรรมการประกอบอาหารนั้นโดยธรรมชาติ ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ขั้นตอนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการปรุงอาหาร

1. **กระบวนการมีส่วนร่วม** เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ทำให้การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น และทำให้ได้แนวทางในการพัฒนาการมีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น สำหรับในกระบวนการถ่ายทอดและการมีส่วนร่วมนั้น ได้กล่าวไว้แล้วใน ข้อ 1. ซึ่งมิได้เกิดขึ้นจากการกำหนดรูปแบบไว้ล่วงหน้า แต่ทุกภูมิปัญญาเกิดขึ้นเพราะมีเงื่อนไขของตัวเอง เช่น ผู้ปรุงอาหารเป็นผู้กำหนดชนิดของอาหารเอง หรือจากผู้ที่ต้องการบริโภคเป็นผู้กำหนด ดังนั้นเมื่อมีการเริ่มต้นของการประกอบอาหาร ในครอบครัวที่มีบุคคลที่ผู้ปรุงอาหารต้องการให้เข้าไปช่วยในลักษณะใดก็ตาม การมีส่วนร่วมจึงเกิดขึ้นจากการประกอบอาหารใน 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

1.1 การมีส่วนร่วมโดยทางอ้อม ซึ่งเกิดจากผู้ที่ไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมการประกอบอาหาร แต่ส่งผลในการประกอบอาหารนั้นสำเร็จได้ เช่น การสั่งชนิดอาหารจากผู้ต้องการบริโภค การเป็นเจ้าของวัตถุดิบจะเป็นเจ้าของด้วยการมีในครอบครองในพื้นที่ หรือเป็นผู้ขายวัตถุดิบในตลาด

1.2 การมีส่วนร่วมโดยทางตรง เกิดจากผู้ประกอบอาหารต้องการให้มีผู้ช่วยในการเตรียมวัตถุดิบเพื่อประกอบการปรุง ซึ่งผู้ที่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ มักเป็นคนในครอบครัว แต่หากการประกอบอาหารนั้นเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นนอกครัวเรือนหรือในร้านขายอาหาร เช่นเป็นกิจกรรมที่เป็นงานของชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมมักจะมาจาก ผู้ที่สมัครใจอยากเรียนรู้เรื่องการปรุงอาหาร หรือผู้ที่เข้ามารับจ้างเป็นผู้ช่วยปรุงอาหาร

จะเห็นว่ากระบวนการเกิดการมีส่วนร่วมนั้น เป็นกระบวนการที่เกิดจากการถ่ายทอดและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องของบุคคลในหลาย ๆ กลุ่ม จนกระทั่งสำเร็จเป็นอาหารที่ผู้ต้องการบริโภค แต่จุดเกิดการมีส่วนร่วมนั้นย่อมมีการถูกกำหนดมาจากกลุ่มหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญทำให้เกิดกระบวนการต่าง ๆ ตามมาจนเป็นผลสำเร็จ

3. เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ 2 กระบวนการร่วมกันคือ กระบวนการถ่ายทอดที่เกิดจากผู้เรียน หรือผู้ที่เข้าไปรับเงื่อนไขแล้วลงมือปฏิบัติตามกิจกรรมที่เจ้าของภูมิปัญญากำหนดให้ ดังนั้นผู้ที่เข้าไปรับการถ่ายทอดในกระบวนการที่เกิดโดยธรรมชาติของวิถีชีวิตของชุมชนนี้ มักเป็นบุคคลที่ถูกเลือกเข้าร่วมกิจกรรมจากเจ้าของภูมิปัญญา ซึ่งบางคนก็เกิดจากความเต็มใจที่จะเข้าไปร่วมกิจกรรม แต่บางรายก็เกิดจากความจำเป็นโดยเหตุการณ์บังคับ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อมีกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้น การรับการถ่ายทอดจากกระบวนการดังกล่าวก็เกิดขึ้นโดยธรรมชาติด้วยการที่ผู้ที่เข้าไปร่วมกิจกรรมซึมซับจากเจ้าของภูมิปัญญาจนสามารถเป็นเจ้าของภูมิปัญญา และสามารถปฏิบัติกิจกรรมนั้นได้เองในเวลาต่อไป สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ นับว่าวิถีชีวิตในเรื่องความเป็นอยู่ของชุมชนไทยได้มีส่วนช่วยให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังคงดำรงอยู่ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายประการนับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสมควรได้รับการพัฒนาให้เป็นสิ่งที่จะช่วยสร้างผลผลิตให้เกิดความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นอย่างดี แต่ในเงื่อนไขที่ทำให้เกิดกระบวนการส่วนมากไม่มีการกำหนดล่วงหน้า และต้องรอผู้ที่ต้องการได้รับผลผลิตจากภูมิปัญญานั้น ดังนั้นถ้าจะนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เลือกมา

พัฒนาให้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยสร้างเศรษฐกิจให้ชุมชน หรือเศรษฐกิจรากหญ้าแล้วก็มี ความจำเป็นต้องทำการวิเคราะห์ หาจุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหา/อุปสรรค และสิ่งที่ช่วยสนับสนุนให้ แนวทางการพัฒนามีความเป็นไปได้

4. จุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหา/อุปสรรค และสิ่งสนับสนุน สำหรับการมีส่วนร่วมของ ชุมชนในกระบวนการถ่าย ทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้านชากตบเต่า จังหวัดระยอง มีความสืบเนื่องมาจากวิถีชีวิตของชุมชน แต่เพื่อให้มีแนวทางในการพัฒนาภูมิ ปัญญาท้องถิ่นในด้านนี้ ผู้วิจัยและผู้นำชุมชนจึงได้ร่วมกันวิเคราะห์ จุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหา/ อุปสรรค และสิ่งสนับสนุน การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากตบเต่า ซึ่งได้ผลการศึกษาดังนี้

4.1 จุดแข็งของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากตบเต่า จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมของผู้วิจัยและ ผู้นำชุมชน พบว่าชุมชนนี้มีจุดแข็งที่สำคัญคือการพึ่งพากัน มีการเอื้อแรงกันแสดงให้เห็นจุดเริ่ม เจริญไชยของการมีส่วนร่วม มีพื้นที่เป็นของตนเอง คนในชุมชนเป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่ สำหรับภูมิ ปัญญาท้องถิ่นด้านการประกอบอาหาร มีอาหารที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชน คืออาหารที่ ประยุกต์สมุนไพรกระทือ ซึ่งชาวบ้านได้นำสมุนไพรกระทือซึ่งเป็นสิ่งที่หาง่ายเพราะพบว่ามีขึ้นในพื้นที่ บ้าง สวน และไร่ของชาวบ้าน มาปรุงร่วมกับเครื่องแกงอื่น เพื่อดับกลิ่นคาวของเนื้อสัตว์ที่นำมาแกง ซึ่งส่วนมากเป็นสัตว์ป่า เช่นหมูป่า หนูนา ตุ่น ภู เป็นต้น ครั้นเมื่อผู้บริโภคมีความพึงพอใจในรสชาติ จึงทำให้มีการพัฒนาการแกงโดยใช้เนื้อสัตว์อื่น ๆ แทนเนื้อสัตว์ป่า และดำเนินรูปแบบนี้มาโดย ตลอด ซึ่งทำให้เห็นว่าการกระบวนการของภูมิปัญญาที่เกิดขึ้น มาจากทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่น และ วัตถุดิบในท้องถิ่น สำหรับการนำสิ่งที่มีอยู่ในครัวเรือนมาทำการปรุงอาหาร นับว่าเป็นการส่งเสริม ครัวเรือน ให้ได้ของที่หาง่าย ประหยัด สดเต็มคุณค่า รสชาติดี อีกทั้งยังเป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพ ในครอบครัวอีกด้วย และที่สำคัญการปรุงอาหารด้วยสมุนไพรกระทือนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่เป็นเอก ลักษณ์สำคัญของชุมชนและมีผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า “กระทือบ้านเราหาง่ายมาก มีปลูกกัน เกือบทุกบ้าน ถ้าขายได้ก็ดีซี เพราะปลูกง่าย ความจริงอาหารที่มีรสชาติโดนใจคนมากนะ แม่ครัว ก็มีฝีมือทั้งนั้น ผมยังต้องมาเป็นลูกเขยคนที่นี่เพราะมาชิมอาหารบ้านพักตากบ่อย ๆ ก็เลยติดใจ” (ชายอายุ 46 ปี)

คนในหมู่บ้านแม้ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มนาร่อง ก็เป็นบุคคลที่มีทรัพยากรวัตถุดิบสมุนไพร ในครัวเรือน ดังนั้นจึงมีส่วนร่วมในเรื่องการสนับสนุนวัตถุดิบซึ่งสามารถนำไปเสนอแก่กลุ่มนาร่อง

ได้ตลอดทั้งปี ซึ่งเจ้าของพื้นที่ที่มีสมุนไพรเยอะที่สุดในหมู่บ้านกล่าวว่า “ฉันจะเป็นคนส่งกะทือเอง เพราะมีทั้งที่บ้านและที่สวน ครี๊ดไปหมด” (หญิงอายุ 45 ปี)

4.2 จุดอ่อนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า พบว่ากลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องในชุมชน ให้ความสำคัญกับท้องถิ่นน้อย ไม่ว่าจะเป็นผู้นำ เยาวชน หรือเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ ซึ่งผู้สูงอายุชายคนหนึ่งที่เป็นบุคคลดั้งเดิมในท้องถิ่นได้ให้สัมภาษณ์ว่า “คนที่นี่เคยทำงานร่วมกันระยะสั้น ๆ ไม่มีนักวิชาการในชุมชน เจ้าหน้าที่ อบต. และผู้สนับสนุนระดับผู้นำยังไม่ได้ทำอะไรหรอก เขาไม่ค่อยช่วยจริงจังแล้วก็ไม่เห็นมีใครมาช่วยพัฒนาเสียที การพัฒนางานต่าง ๆ ขาดการดูแลจากภาครัฐ งานส่วนมากต่างคนต่างทำ การทำงานทุกอย่างยังขาดการวิเคราะห์และขาดการจัดระบบในเชิงพัฒนา จึงทำให้มีความก้าวหน้าช้า ผู้ที่มีการศึกษาสูงในท้องถิ่น ไปทำงานที่อื่น ขาดการให้คุณค่าของอาชีพเกษตรกรรม.....การมีส่วนร่วมในกิจกรรมประกอบอาหารต่าง ๆ เกิดได้จากความต้องการของผู้บริโภค หรือตามที่ผู้ปรุงอาหารกำหนดเงื่อนไขมา ผู้ที่รับการถ่ายทอดถูกกำหนดโดยสภาพความจำเป็นที่ค่อนข้างไปในลักษณะการบังคับแบมือร้อง ไม่มีการกำหนดเวลา ไม่มีการกำหนดสถานที่ และไม่มีการวางระบบขั้นตอนใด ๆ ที่สามารถควบคุมความสะอาด การปลูกพืชสมุนไพรที่ก็ดำเนินตามความเหมาะสมเท่าที่ต้องการและพึงพอใจของผู้ปลูกเท่านั้น การดำเนินงานด้านการสร้างเศรษฐกิจด้วยผลผลิตสมุนไพรที่ยังไม่เคยมีการดำเนินการที่ต่อเนื่องและขยายงานก่อน ผู้นำชุมชน และผู้บริหารด้านการเมืองในพื้นที่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญในด้านการส่งเสริมการสร้างผลผลิตจากสมุนไพร ทำให้งานประสานงานในการสร้างเสริมความเป็นไปได้น้อย และเป็นไปได้น้อย ชาวบ้านเขาทำอะไรก็ทำอะไร ใครพอเห็นหนทางทำกินได้แค่นั้นก็ต้องดิ้นรนชวนช่วยเอา โอกาสเลยแคบ ๆ และมีโอกาสน้อยจริง ๆ” (ชายอายุ 74 ปี)

4.3 ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า เป็นสิ่งที่ผู้นำชุมชนตระหนักดีว่า การสนับสนุนอย่างเป็นทางการจากภาครัฐไม่ต่อเนื่องจริงจัง บุคคลภาครัฐยังวางตนเป็นคนละระดับกับชาวบ้าน คำแนะนำจากบุคคลภาครัฐไม่ชัดเจน นำสู่ภาคปฏิบัติได้ยาก เวลาที่จำกัดในการสนับสนุนเรื่องทุนการดำเนินงานทุกชนิดจะต้องอาศัยเงิน ดังคำให้สัมภาษณ์ของผู้นำทางการเกษตรว่า “เจ้าหน้าที่เคยเป็นอย่างไร ก็ยังคงเป็นอยู่อย่างนั้น พวกเขาก็ต้องดิ้นกันไป เพราะไปถามเขาเข้ามา ๆ ก็ถูกดูเอา อารมณ์เสียบ่อยจริง ๆ เราก็หมดอารมณ์เหมือนกัน” (ชายอายุ 62 ปี)

4.4 สิ่งสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากดับเต่า พบว่ากลุ่มอาชีพทุกกลุ่มมีโอกาสได้รับทุนสนับสนุนจากภาครัฐ เนื่องจากนโยบายของภาครัฐเอื้อต่อการพัฒนา ซึ่งจากการกล่าวของผู้ว่า

กลุ่มจักสานว่า “หนูเห็นว่ากองทุนมันมี ก็เลยน่าจะลองดู ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าต้องเจออะไรบ้าง แต่รัฐเขาให้ออกาสก็น่าไขว่คว้ามันไว้ หนูสู้ละ” (หญิงอายุ 37 ปี)

จากข้อมูลและขั้นตอนในกระบวนการทั้งหมดที่ผ่านการร่วมมือกันของชุมชนตั้งแต่การเริ่มต้นหากกลุ่มสร้างผลิตภัณฑ์อาหารสมุนไพรกะทือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งผู้ที่ทำการถ่ายทอด ผู้ที่ทำการเรียนรู้ ผู้ที่เสนอวัตถุดิบ ผู้ร่วมขายผลิตภัณฑ์ ผู้ซื้อผลิตภัณฑ์ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ นักวิชาการ และบุคลากรที่เป็นผู้นำในชุมชน สามารถนำมาสร้างเป็นรูปแบบและแนวการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยสรุปเป็นกรอบการดำเนินงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพร ในชุมชนบ้าน ชากดบเต่า จังหวัดระยอง และเมื่อมีการสร้างผลิตภัณฑ์ จนมีการดำเนินการสร้างเศรษฐกิจสู่ชุมชนได้ ได้มีการประเมินผลเพื่อนำปัญหามาแก้ไข และปรับปรุงพัฒนาตามลำดับ ซึ่งผลสรุปสุดท้ายที่ได้ทำการพัฒนาจนเป็นที่ยอมรับของประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนว่า การพัฒนาสมุนไพร โดยเฉพาะสมุนไพรกะทือสามารถนำมาสร้างให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่ส่งเสริมเศรษฐกิจในชุมชนบ้านชากดบเต่า จังหวัดระยองได้ เพราะสามารถดำเนินการให้เห็นการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ชัดเจน เพราะชุมชนมีความพร้อมทางด้านทรัพยากรสมุนไพรกะทือ มีภูมิปัญญา มีตลาดในชุมชนรองรับในเบื้องต้น ประชาชนในชุมชนให้ความช่วยเหลือ เอื้ออาทรต่อกัน และร่วมคิดดำเนินการสร้างรายได้ร่วมกัน ดังนั้นจึงได้นำรูปแบบตามแนวทางที่ดำเนินการมาตามลำดับนั้นมาใช้สร้าง ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 กรอบรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น